

שואת יהודי Drohobycz זכרונות

תורגם מפולנית ע"י אלי בוכמן בנה של עמליה בוכמן לבית שינפלד, עפ"י
מחברותיה שנכתבו בזמן השואה ונמסרו למשמרת למוסד "יד ושם" באפריל 1997

שואת יהודי Drohobycz **זכרונות**

חוברת זו מוקדשת לזכר הורי, בוכמן שלמה ועמליה (לבית שיינפלד),
ילידי העיר Drohobycz ולזכר בני משפחתי שנספו בשואה

מבוא

3

הקדמה

3

תולדות העיר Drohobycz (Drohobycz) והקהילה היהודית

4

המחברת הראשונה

6

מבוא

6

הארגונים וגופים שנטלו חלק בהשמדה

7

הגבלות בחיי היום יום והאקציות

8

איוש חלק מהאירגונים שפעלו נגד היהודים

11

תאור מהלך אקציה

11

ה-30/6/1942 - יום כניסת הגרמנים לעיר והפוגרום האוקראיני

13

ה Judenrat - או בשמו הפולני - KZ (Komitet Zydowski) תפידו, מבנהו ואיושו

14

המחלקות הפעילות ואיושן

15

תאור תפקידן של מספר מהמחלקות החשובות

16

חיי היהודים תחת השלטון הנאצי

24

חיסול הגטו

31

חיסול מחנות העבודה

32

דמויות בגטו

34

המחברת השניה

38

מבוא

הקדמה

על קיומן של שתי המחברות, בהן ריכזה אימי את זיכרונותיה מעיר הולדתה Drohobycz בזמן השואה, ידעתי כבר שנים רבות. למען האמת רציתי להעמיק ולקרוא בהן כבר מזמן ואף התחלתי לעיין בהן מספר פעמים אולם הכתב הלא ברור והשפה הפולנית, אשר נשכחה ממני מעט, דרשו יותר מאשר קריאה בלבד. הזיכרונות נכתבו בשתי מחברות משובצות עבות בעיפרון דיו. שתי המחברות והעיפרון נרכשו ע"י אימי תמורת שעון זהב שהיה ברשותה וניתן לה במתנה ע"י הוריה, סבי וסבתי.

בשל מחלתה של אימי נאלצתי לחזור מארה"ב, בה שהיתי אותה התקופה בשבתון, ולשהות בביתה תקופה ממושכת למדי. באופן טבעי נמשכתי די מהר אל שתי המחברות המצהיבות שהיו מוחבאות בארון הגדול. בתחילה התנגדה אימי כי אתחיל בתרגומן מאחר וטענה כי אלו הן זיכרונותיה האישיים ואין לאף אחד זכות לעיין בהם. לאחר ויכוחים שעלו לפרקים לטונים גבוהים השתכנעה אימי ומאז התחלתי לעיין, לקרוא ולהתעמק בהן שעות על גבי שעות.

בתחילה עבודת התרגום הייתה קשה ומייגעת. ככל שהתקדמתי בתרגום נהיה כתב היד של אימי ברור יותר כך שהתרגום התקדם בקצב מהיר למדי. בנוסף לתרגום נזקקתי לעזרת אימי בזיהוי שמות אנשים וכן לברור מאורעות ותאריכים. העזרה שהוגשה לי, ע"י אימי, הייתה מרבית אולם גם ממנה נשכחו פרטים רבים.

להשלמתם של אלו גייסתי לעזרתי את דודי, אחיה הבוגר של אימי, Icik Schönfeld שעבר איתה את רוב תקופת השואה, שעזר לי מאוד. למרות גילו המופלג, מעל גיל 90, זכורים היו לו עד אותה העת פרטים רבים מאותה התקופה הנוראה. בנוסף הוגשה לי עזרה במישור ההיסטורי ע"י דודי Schönfeld Adek, בן דודה של אימי, שאחיו Leizer Schönfeld שהה תקופה מסוימת בבונקר בו התחבאה אימי.

שנים רבות חשבתי כי כל הפרטים על משפחתי, ובעיקר על סבי וסבתי, ידועים לי מאותם הסיפורים שכבר שמעתי פעמים רבות בנסיבות משפחתיות. כמעט בכל מפגש משפחתי מועלה נושא השואה וזכרונות מאותה התקופה. להפתעתי למדתי פרטים שאימי לא ספרה לי עליהם מעולם ובעיקר על סופם המר של אחדים מבני משפחתי וכן סיפורים נוספים אחרים.

ניסיתי, בעת התרגום, להישאר צמוד ככל האפשר לנוסח המקורי וכן הותרתי את כל שמות הישובים והאנשים שהוזכרו במסמך היסטורי זה במקורם, בלועזית. המסמך והזיכרונות המובאים בו, נכתבו תוך כדי התרחשותם ומהווים חומר אותנטי למה שקרה לקהילת יהודי Drohobycz באוקראינה, בעת השואה. בנוסף להקדמה זו ראיתי לנכון, על מנת להשלים את התמונה, לרשום סקירה קצרה על קורות עיר הולדתם של הורי ועל תולדות הקהילה היהודית במקום ששורשי משפחתי נמנים עליה.

תולדות העיר Drohobycz (Drohobycz) והקהילה היהודית

העיר Drohobycz נמצאת באוקראינה, במזרח גליציה, במערב רוסיה לא הרחק מגבול המזרחי של פולין.

עד שנת 1772 ובין שתי מלחמות העולם השתייכה העיר לפולין. בין השנים 1772 ועד 1919 הייתה העיר תחת שלטונה של קיסרות האוסטרית. על המצאות יהודים בעיר היה ידוע כבר מתחילת המאה ה-15. בתקופה זו עסקו היהודים כקבלנים במסחר במלח שנכרה באזור. רובם התיישבו בעיר ויצרו בסיס לקהילה היהודית המקומית. החל משנת 1578 נאסר על מגורי היהודים במחוז אולם בכל זאת, באישור השלטונות, הורשו מעט מהיהודים להתיישב בפרברי העיר. המצב זה נמשך עד סוף המאה ה-17. לאחר ביטול הגזרה שבו היהודים והתיישבו בעיר ברכוז בידיהם את רוב המסחר והמלאכה ובמקביל הוקמו גילדות יהודיות שהתחרו בהצלחה בגילדות הנוצריות. ההצלחה לה זכו רבים מהיהודים הביאה עד מהרה לחיכוכים בינה ובין האוכלוסיה הנוצרים.

הקהילה היהודית של העיר הייתה מיוצגת כאחת הקהילות בנפת Rzeszów. באמצע המאה ה-18 השתלט על חיי הקהילה בעיר יהודי בשם זלמן בן זאב (וולפוביץ'), איכר אכזר ושפל, ששימש כגובה מיסים ומוכס מטעם השלטונות. הוא ניצל את מעמדו הרם במינוים משפחתיים (את גיסו מינה לרב הקהילה) והיה "מפורסם" בדרך הבוטה בה ניהל את ענייניו. עד מהרה השניא את עצמו על הגוים והיהודים כאחד. הלשנה בפני השלטונות, בשנת 1755, על מעילות באמון הביאה למשפט אשר בסופו ניגזר עליו עונש מוות. התערבותם של מנהיגי הקהילה אצל השלטונות הביאה להמתקת גזר דינו למאסר עולם. כעבור זמן מה בכלא התנצר ומת כחבר במסדר הכרמליתים בשנת 1757.

העיר נכבשה ועברה לשלטונם של האוסטרים בשנת 1772. התערבותו של הממשל האוסטרי בחיי הקהילה היהודית תוך הטלת מיסוי כבד על עסקי המסחר, הביאו לפגיעה בחיי הקהילה המבוססת.

מאוחר יותר, עם תחילת ניצול המשאבים הטבעיים של הסביבה בתחילת המאה ה-19, מלח ונפט, שופר מצב היהודים עד מאוד. בשנת 1810 יהודי בשם הקר (Hecker) היה מהראשונים שעסקו בחיפושי נפט ובאמצע המאה ה-19, 1858-9,

הקים יהודי בשם שריינר (A. Shreiner) בית זיקוק לנפט ליד העיר Boryslaw הסמוכה. במקביל התפתחות תעשיית הנפט ומוצריה גם בארצות הברית. משפחות יהודיות רבות עסקו בכל הקשור לתעשיית הנפט והתעשרו. מסוף המאה ה-19 ואילך הופיעו חברות הנפט הגדולות שהצרו בהדרגה את צעדיהם של המפעלים היהודים. לאחר מלחמת העולם הראשונה חלה ירידה ברמת חיי הקהילה היהודית שמנתה באותם הימים כ-12,000 נפש.

בשלהי המאה ה-18 התפשטה בעיר החסידות ותנועת ההשכלה. החל משנת 1883 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה יצא לאור בעיר דו שבועון גרמני בכתב עברי בשם "דרוהוביצינר צייטונג" שאף נהג להוציא מפעם לפעם, בין השנים 1886-7 וכן בשנת 1897, מוספים בעברית בשם "ציון". לקראת סוף שלטונם של השליטים מבית הבסבורג יוצגה האוכלוסיה היהודית בפרלמנט האוסטרי ע"י ציר יהודי מומר, שזוהה כתומך בשלטון הפולני, עם גיבוי מלא מצד השלטונות. בשנת 1911 נערכו בחירות לפרלמנט האוסטרי ומול הנציג שנתמך ע"י הממשלה עמד לבחירות נציג ציוני מטעם הקהילה היהודית. הרשויות הואשמו בזיוף תוצאות הבחירות ועד מהרה פרצו מהומות והצבא נקרא לדיכוי. על מנת לדכא את המהומות במהירות השתמש הצבא בירי אל תוך קהל המפגינים שבמהלכו נהרגו 13 יהודים מקומיים ורבים נפצעו.

העיר נחשבה כמרכז ה"כולל" של גליציה משנות ה-1890 ועד השואה שפקדה את הקהילה במלחמת העולם השנייה. חיים שפירא, אחרוני האדמו"רים של העיר, היה אחרון ה"צדיקים" שהצטרף רשמית לתנועה הציונית ועלה לארץ בשנת 1922.

האוכלוסיה היהודית מנתה 1924 איש בשנת 1765, 2492 בשנת 1812, 8,055 בשנת 1865, 8,683 בשנת 1900 ו-11,833 בשנת 1921 שהיו אז כ-44% מכלל האוכלוסיה בעיר.

בספטמבר שנת 1939, עם כיבוש העיר ע"י הרוסים, מנתה האוכלוסיה היהודית 17,000 נפש. מיד לוחר הכיבוש אסרו הרוסים את המנהיגים הציונים וסגרו את בתי הספר העבריים. האוכלוסיה היהודית כללה גם פליטים יהודיים מעטים ממערב פולין, שמצאו מקלט בעיר, כאשר רוב הפליטים נשלחו אל תוך רוסיה.

ב-3 ביולי שנת 1941 נכנסו הצבאות הגרמניים לעיר וכבר למחרת, בעזרתה של רוב האוכלוסיה האוקראינית, ערכו פוגרום באוכלוסיה היהודית שבו קיפחו את חייהם 400 יהודים בסמוך לבית המשפט המקומי ובבית הקברות היהודי. בחודשים מרץ שנת 1942 נשלחו 1,500 יהודים למחנה ההשמדה בלז'ץ. בתאריכים 18-19 לחודש אוגוסט נערכה אקציה גדולה בה הובלו למוות, למחנה ההשמדה, 2,400 יהודים ו-600 איש נרצחו בתחומי העיר עצמה. ב-1 באוקטובר הוקם הגטו בעיר שבו התגוררו כ-9,000 היהודים. אלו כללו את השורדים מהאקציות ופליטים יהודיים מהעירות ומהכפרים הסמוכים. בסוף חודש אוקטובר נשלחו לבלז'ץ עוד 2,300 יהודים ו-180 זקנים וחולים נורו ונרצחו ברחובות הגטו. עם היוודע על כוונתם של הגרמנים עלחיסולו המוחלט של הגטו והשמדת שארית האוכלוסיה היהודית בו החלו היהודים בבניית בונקרים ומקומות מחבוא ביערות סביב העיר וחיפוש מקומות מסתור אצל האוכלוסיה ה"ארית". הגרמנים המשיכו במקביל את ההוצאות להורג ואת אקציות החיסול כאשר הגדולה שבהם נערכה לכל אורכו של חודש נובמבר שנת 1942 ובה קיוו הגרמנים להביא לחיסולם של כל שארית הפליטה עד אז. יער Bronica, שהיה בסמוך לעיר הפך עד מהרה לקבר אחים ענק של יהודי העיר והסביבה ולא פסח גם על חברי היודנרט.

ביום ה-23 לחודש יולי שנת 1943 הוצאו להורג עובדי הסדנאות העירוניות. מעטים בלבד מקרב הקהילה היהודית הצילו עצמם ע"י מציאת מקומות מחבוא בעיר וסביבתה. מעטי מספר הצליחו לברוח להונגריה בחצותם את הרי הקרפטים ומעטים עוד יותר הצליחו לשרוד ע"י קבלת מסמכים מזויפים כ"אריים".

עם שחרור העיר ע"י הצבא האדום בחודש אוגוסט שנת 1944 נותרו בחיים כ-400 יהודים.

לאחר המלחמה נמסרה העיר לידי הרוסים כעיר באוקראינה. רובם של היהודים עזבו את העיר ואת האזור בדרכם לא"י ולארצות אחרות ברחבי העולם.

המחברת הראשונה

מבוא

לעולם לא חלף במוחי כי אשב אי פעם ואכתוב מסמך שאחרים יקראו בו. אין לי לכך שום כשרון או אפילו מושג כלשהו. אולם הפעם קרה משהו כל כך נורא, כל כך בלתי נתפס שמצל בנוראותו על כל האסונות שקרו לעם היהודי החל בחורבן ירושלים ובית המקדש, האינקוויזיציה בספרד, מסעות הצלב, הפוגרומים של חמילניצקי ופלטורה - כל אחד לחוד וכולם ביחד.

כל רדיפות היהודים הידועות לנו מההיסטוריה הם כאין וכאפס לעומת מה שאנו, היהודים, עברנו מאז כניסתו של הצבא הגרמני לאזורנו. אני כותבת שורות אלו מהעיר Drohobycz אשר בגליציה, אולם דברים דומים קרו בערים ובעירות אחרים בכל רחבי פולין ומחוץ לגבולותיה וכנראה בכל האזורים שהיו תחת הכיבוש הנאצי.

ניסיתי לכתוב מסמך המתעד את הטרגדיה שעברה על קהילת יהודי Drohobycz בפרט ועל העם היהודי בכלל, עם ללא הגנה שהופקר ע"י הגורל בידי מרצחים נאצים. טרגדיה נוראה, שהמעשים שנעשו בעטיה הינם בלתי נתפסים ע"י המוח האנושי ב אכזריות שלא מהעולם הזה. גם לי, שחוויתי את הזוועות האלו על בשרי, קשה להאמין גם כיום, שנתים ימים מאז כניסת הנאצים לעירנו, שעם נאור ומתורבת החי במאה ה-20 מסוגל לבצע רצח של נשים, ילדים, זקנים וחולים, הוצאות המוניות להורג בדם קר, באופן מחושב ומתוכנן מראש, ללא נקיפות מצפון וללא עשית חשבון כלשהו מסיבה אחת ויחידה - בגלל היותם יהודים.

כל הרציחות הללו אורגנו ובוצעו בדייקנות ושיטתיות שהנאצים חונכו ותורגלו בהן ולכן רק הם היו מסוגלים לכך. כל הארגון וביצוע משימות הרצח התנהל בדייקנות מופתית ועתה, שנתים ימים מאז כניסת הנאצים לעירנו, אנו רואים שאורגנה תוכנית שטנית, שיטתית ונוראה לחיסול כללי, במלוא מובן המילה, חיסולה של כלל האוכלוסיה היהודית בעיר ובסביבתה.

הרציחות ההמוניות, שבאו בעיקבות האקציות, היו חלק מהתוכנית הכללית שמטרתה הייתה חיסול כללי של כל היהודים באשר הם.

תוכנית נוראה זו שנקראה "הפתרון הסופי", נערכה ובוצעה עפ"י פקודת השלטון הגרמני הכובש.

הארגונים וגופים שנטלו חלק בהשמדה

הנאצים הקימו מערך אירגוני גדול על מנת להוציא לפועל את תוכניתם הזדונית. חלק מהארגונים והגופים היו קיימים עוד לפני הכיבוש הגרמני וחלקם הוקם מאוחר יותר. הגרמנים, ניצולו את שנאתם של התושבים המקומיים ליהודים ושיסו אותם בכלל האוכלוסיה היהודית. רוב האוכלוסיה האוקראינית, עשתה את אשר עשתה מתוך קנאה ושנאה עוורת, לקחה חלק במלאכת ההשמדה. בנוסף לארגונים הללו הוקמו גם שני ארגונים יהודיים שעליהם אפרט מאוחר יותר.

הארגונים והגופים ששתפו פעולה עם הנאצים להשמדת היהודים היו:

1. Sicherheitspolizei (SIPO) - הגסטפו. גוף זה היווה את הפיקוד העליון ששלט על כל שאר הגופים והאירגונים.
2. Schutzpolizei (SZUPO) - המשמר האזרחי.
3. Kriminalpolizei (KRIPOL) - המשטרה הפלילית.
4. Sicherdienst (SD) - יחידות חיסול מיוחדות של הגסטפו.
5. Bahndienst - עובדים בשרות הרכבות. היו אחראיים על העמסת הקורבנות על הרכבות ושליחתם להשמדה.
6. Bahnschutzpolizei - משטרת הרכבות.
7. Reiterpolizei - משטרת פרשים רכובים על סוסים.
8. Werkschutzpolizei - משטרת מפעלים.
9. המיליציה האוקראינית השחורה.
10. המיליציה האוקראינית האדומה.

בנוסף לגופים ולארגונים שפורטו לעיל ניתן לכלול, כמסעים ישירים להשמדה, גם את רוב רובה של האוכלוסיה האוקראינית מהעיר ומכפרי הסביבה.

כמו שכבר הזכרתי הקימו הגרמנים גם שני ארגונים יהודיים ששתפו פעולה עם השלטון הכובש:

Judenrat - הגוף האחראי על ניהול החיים היהודיים בגטו.

Ordnungsdienst - גוף האחראי על השלטת סדר בגטו.

נראה היה איפה כי הגרמנים ובני בריתם השקיעו בהשמדת האוכלוסיה היהודית משאבים, מאמצים ומחשבה רבה. כל זאת תוך ניהול מלחמה עולמית רחבת היקף, מהגדולות ביותר בדברי ימי האנושות, נגד המעצמות הגדולות והחזקות בתבל כמו אנגליה, צרפת, ארה"ב של אמריקה ורוסיה. מלחמה כוללת זו כפתה על האומה הגרמנית משמעת, הקרבה ותכנון מרבי ועם כל זאת הצליחו הגרמנים להקים במקביל מנגנון מורכב, כמעט בכל עיר שכבשו, שכלל כמה מאות אנשים מזוינים מכף רגל ועד ראש שמטרתו השמדת העם היהודי. השמדת הקהילות היהודיות בוצעה בדייקנות ובשלמויות כמעט מוחלטות.

הדבר האיום מכל, בתוך הגיהינום הזה, ואולי האיום ביותר מאז נברא העולם היו הארגונים היהודיים ה-Judenrat וה-Ordnungsdienst שהוקמו ע"י הגסטפו והיו נציגיהם הרשמיים ברחוב היהודי. ארגונים אלו יהיו "אות קין", מקור בושה וחרפה וכתם שלא ימחק בדברי ימי העולם של העם היהודי.

הנאצים ביצעו מעשים מחרידים שאין להם אח ורע בהיסטוריה האנושית אולם המעשה הנורא ביותר מביניהם היה הקמת הארגונים הללו. ל-Judenrat גייסו הגרמנים את ה"שמנת" באוכלוסיה היהודית: רופאים, עורכי דין, סופרים ומשכילים בעלי מקצועות חופשיים. אנשים אלו, שנבחרו לשרת כדברי הגרמנים את

האוכלוסיה היהודית, לא העלו על דעתם מהו מהות התפקיד שהוטל עליהם וכאשר "יצא המרצע מהשק" כבר היה מאוחר מדי. הפור נפל. ניתן לסכם את מהות שני הארגונים הללו במשפט אחד - היהודים בעצמם, מרצונם או לא מרצונם, עזרו לנאצים להשמיד את אחיהם והובילו אותם הישר לידי המרצחים.

עם גיוס נבחר הציבור היהודי לשורות ה-Judenrat נראה זה, בעת הקמתו, כארגון יהודי תמים. כולם ראו בו תחליף למוסד קהילתי שהיה קיים בעיר לפני המלחמה. במציאות היה זה גוף כפוף ומשועבד ישירות לגסטאפו, מבצע את פקודותיו והוראותיו ללא שום זכות ערעור או התנגדות, כנגד האוכלוסיה היהודית.

הגבלות בחיי היום יום והאקציות

היהודים תחת השלטון הגרמני הנאצי היו משוללי כל זכויות אזרח ולמעשה לא היו זכאים לזכויות כלשהן. חיי היהודים היו הפקר. כל תושב ארי יכול היה לעשות ביהודים כרצונו ולא היה בפני מי והיכן להתלונן.

ההוראות הועברו ישירות מהגסטפו אל ה-Judenrat וזה היה חייב לבצען כלשונן, אפילו היו האיומות ביותר, דבר שהיה למעשה מנת חלקינו היום יומית.

התקנות והגזרות נפלו על האוכלוסיה היהודית, זו אחר זו, והיכו בה בעוצמה, כרעמים אחר ברקים, בתדירות הולכת וגוברת ככל שהשלטון הנאצי הלך והתבסס בעיר.

- אפרט כאן רק כמה מהגזרות העיקריות בסדר הזכור לי:
- א. עבודות כפיה לכל הגברים היהודים מגיל 16 ועד 60 ללא תשלום. עבודות פיזיות קשות ביותר, שלוו בהלקאות קשות ובהשפלות.
 - ב. עבודות כפיה לכל הנשים היהודיות מגיל 16 ועד 50. עבודות הללו לוו אף הן בהלקאות והשפלות.
 - ג. כל תושב יהודי מגיל 10, ללא הבדל מין, חייב היה לענווד על זרוע ימין רצועת בד ברוחב 10 ס"מ ועליו סימן מגן דוד.
 - ד. איסור החזקת ידים בכיסים.
 - ה. בחצית רחוב היה צורך לפנות מקום קודם כל לגרמנים.
 - ו. איסור כניסה לגנים עירוניים וציבוריים.
 - ז. איסור הליכה וחציה של רחובות ראשיים כמו רח' Mickiewicz או כיכר העיר, Rynek.
 - ח. איסור החזקת חיות מכל סוג: סוסים, פרות, כלבים וכו'.
 - ט. איסור החזקת מקלטי רדיו וחובת מסירתם לשלטונות.
 - י. ניתוק זרם חשמל לבתי היהודים.
 - יא. איסור קניה אצל איכרים מכפרי הסביבה בשווקים בעיר, בכפרים ולא בכיכר השוק המרכזי (Mały Rynek).
 - יב. איסור מסחר עם האוכלוסיה הארית העירונית.
 - יג. איסור אכילת בשר.
 - יד. איסור על נסיעה ברכבת, אוטובוס, אוטו, כרכרה רתומה לסוסים, רכיבה על אופנים וכו'.
 - טו. איסור החזקת עתודות מזון, רהיטים, בגדים וכו'.
 - טז. מגורים בתחום שהוקצב ע"י השלטונות - הגיטו.
 - וכו' וכו' בלי סוף.

כל הגזירות היו כאין וכאפס לעומת האקציות. האקציה היתה מאין פעולה הדומה לצייד, בה הניצודים היו בני אדם, יהודים, עפ"י מכסה שנקבעה ע"י הגסטפו.

היהודים שנתפסו באקציה היו נשלחים ברכבות למחנות מוות או נורים ביער הסמוך לעיר, יער Bronica.

ניתן היה לסווג את האקציות לאקציות קטנות וגדולות. אקציה קטנה היתה אקציה שבה נתפסו ונרצחו כמה עשרות יהודים בלבד לעומת אקציה גדולה, כמו למשל האקציה של 7-8/8/1942, שבה נתפסו ונשלחו למוות 4000 איש ובהם ילדים, נשים וגברים ללא הבדל גיל ומעמד כלכלי. מי שנתפס הוכה קשות ונלקח למוות אכזרי. מי שהצליח למצוא מחבוא – שרד, עד לאקציה הבאה.

לכל אקציה היה אופי ושיטה אחרת, כך שקשה היה לצפות מה ילד יום, להתכוון לבאות או להתגונן בהתאם.

לכל אקציה קדמה חרדה, שנגרמה משמועות כי אקציה חדשה ממששת ובאה. השמועות היו בחלקן מבוססות ובחלקן היו פרי דמיון בלבד. הפחד והאימה הגיעו לממדים כאלו שלפעמים ההמתנה לאקציה היתה גרועה יותר מהאקציה עצמה ודמתה להמתנה למוות. ברוב המקרים לא היה ידוע מתי תתחיל האקציה ואנשים התחבאו לפעמים מספר ימים בעליות גג ומרתפים ללא מזון ומים. לבסוף נאלצו לצאת ולדאוג לאוכל ואז בדיוק נתפסו ונרצחו. טרגדיות מסוג זה ואחרות קרו לעיתים קרובות ביותר.

בעת כתיבת שורות אלו נותרו היום, שנתיים לאחר כניסתם של המרצחים הנאצים לעיר, לא יותר מ-1000 איש מכלל האוכלוסיה היהודית שחיה ב-Drohobycz לפני פרוץ המלחמה ומנתה 15,000 איש ואישה.

כעת אביא פרוט של אקציות שנערכו בעיר בשנים 1941 ÷ 1943. הפרוט הינו כללי וכולל רק את האקציות הגדולות וכן מאורעות בהם קיפחו את חייהם יהודים רבים. האקציות ויתר האסונות בגינם קיפחו את חייהם יהודים רבים מובאים כאן בסדר כרונולוגי. כיצד התנהלו האקציות ומה אירע במהלכן אתאר מאוחר יותר ביומני זה.

בשיטה האקציות הצליחו הנאצים לחסל, תוך גרימת סבל נוראי ועינויים שלא יתארו, מעל 95% מכלל האוכלוסיה היהודית ב-Drohobycz.

מס. תאור האקציה	תאריך	מספר הקורבנות
1	פוגרום של האוכלוסיה האוקראינית	100
2	אקציות קטנות ומאסרים	250
	2	
3	קריאה ל- Arbeitsau בטענה של בדיקות רפואיות (נלקחו ליער Bronica ויותר לא חזרו)	250
4	מאסרים על אי דיוק של התיצבות לעבודה	100
	23.3 ÷ 23.11 1942	
5	מתו מקור ומרעב	600
	חורף בין השנים 41 ÷ 42	
6	אקציה ראשונה. משלוח ל- Magierów	1000
7	האקציה הגדולה. משלוח ל- Magierów	3500
8	אקצית ארבע הימים. משלוח ל- Magierów	1600
9	אקצית ארבע השבועות. משלוח ל- Magierów	1000
10	אקציה בת יום אחד. משלוח ליער Bronica	400
11	אקציה בת יום אחד. משלוח ל- Magierów	600
13	אקציה לחיסול מחנה העבודה Dachowczarnia	500
14	אקציה לחיסול מחנה העבודה Drohowernia והעברה ל- Postamyt	300
15	אקציה לחיסול מחנות העבודה Ulmschlagstell ו- Trojhandstell	200
15	אקציה לחיסול מחנות העבודה Ulmschlagstell ו- Trojhandstell	200
16	אקציה לחיסול מחנות העבודה בכפר Hyrafka (מנסרה), Aetefatterfoszem ובתי מלאכה עירוניים	60
16	אקציה לחיסול מחנות העבודה בכפר Hyrafka (מנסרה), Aetefatterfoszem ובתי מלאכה עירוניים	60
		14,000

איוש חלק מהאירגונים שפעלו נגד היהודים

ברשימה הבאה מובאים שמות הגרמנים ועוזריהם הידועים לי מ-Drohobycz זאת על מנת לנקום על אשר עוללו לנו:

הגסטפו

Blok - מפקד, Kutschman - מזכיר, Häckel - סגן, Hager, Landau, Köss, Menzel, Wizner (Sambor), Hitler (Stryj), Laufman, Esch, Ginter (Kat), Szenkel, Yokal, Urban, Hibner, Ber, Denk, Yaksz, Morton, Gabrijel, Krause, Pawliszek.

ה-SS

Wolf, Prac, Szuler, Frytz, Merlinger, Sobota, Minkus, Hildenbrand.
המשטרה האוקראינית השחורה

Faranowicz, Wowk, Huk, Kiszko, Hrycaj, Lemkiw, Medwed, Kosak, Dumanski, Pyndze, Smatynski, Magur, Mak, Hyrczak.

המשטרה האוקראינית האדומה

Bojczuk - מפקד, Drohobycki - מלשין, Junak Maciejko, Sandiak, Turski, Mydryskij, Wasylko, Postojko, Iwasyk, Turek.

KRIPO

Lunek, Kopestjanstki (Podlyz), Gerczak, Dumanski, Jolaczek, Chodak Tadeusz., Niemilowicz.

SZUPO

Echinger, Neugebaner, Konczyk, Pefer, Kelner, Jarosz, Wergens.

השמות בסוגרים מצינים את מקום מגוריהם של הפושעים.

תאור מהלך אקציה

איסוף יהודים ושליחתם למחנות בעת האקציות דמה לצייד כלבים שוטים. הלוכדים עברו מבית לבית תוך כדי פריצה ושבירת דלתות ושערים וחיפוש מדוקדק בעליות גג ומרתפים. את היהודים שגילו גררו ממחבואיהם תוך מכות נוראיות אל ה-Samelstelle (נקודת איסוף). נקודת האיסוף שכנה במבנה גדול בשם Sokol, ששימש כתיאטרון, ליד בנין מכבי האש. המצוד אחרי היהודים נמשך עד אשר מולאה המכסה שנקבעה ע"י הגסטפו. בגמר המצוד הובלו הקורבנות בריצה, כעדר בהמות דרך רח' Stryjska, תוך כדי הלקאות בלתי פוסקות, אל תחנת הרכבת שם הועמסו על קרונות משא, 100 איש בקרון אחד. הצפיפות בקרונות היתה נוראה ודמתה לחבית מלאה בדגים מלוחים. את הקרונות נעלו ואת הדלתות סמרו בלוחות עץ. יעדה הסופי של הרכבת היה מחנה ההשמדה Magierów ליד הכפר Rawa Ruski. בשל הצפיפות הרבה בקרונות נחנקו רבים מהאנשים. ילדים מתו בעיקר מצמא.

ב-Magierów ציוו על המגיעים להתפשט כדי שיוכלו להתרחץ ולהטהר בכדי לצאת לעבודה. כשהם ערומים הוכנסו במהירות לאולמוות דמויי מקלחות והומתו בגזים. מספר מילים על ה-Samelstelle (נקודת איסוף) כפי שסופר לנו מפי אחד מבני המזל הבוודדים שהצליחו לברוח משם ולשרוד. לדבריו היה זה מקום נוראי ולמעשה גיהנום עלי אדמות. "הניצודים" הוכנסו לאולם גדול שאורכו 70 מ' ורוחבו 20 מ'. הם נדחסו לתוך האולם הגדול והושבו על הריצפה אחד ליד השני. אסור היה לזוז

ומי שניסה לשנות תנוחה או להתרומם הוכה על ראשו באלה ע"י השוטרים האוקראינים שהשגיתו במקום. מכה כזו גרמה בדרך כלל לאיבוד הכרה, נזק מוחי או אפילו למוות. צרכים נעשו במקום שישבו ואנשים נאלצו לשבת עליהם. הריח והצחנה היו איומים. כך ישבו ללא מזון ומים עד גמר האקציה ימים שלמים ולפעמים שבועות. אין פלא איפה שבתום האקציה הוצאו מתוך האולם גופות רבות של מתים.

הבלתי נתפס ביותר קרה באקציה שארכה חודש. הדברים שקרו לא ניתנים לתאור והוגדרו כבלתי הגיוניים שמח אנושי לא יכול היה לעכל. האקציה נערכה בתאריכים 30/11 ÷ 4/11 שנת 1942. בשל הזמן הארוך בו הושארו האנשים באולם וכן בשל מה שקרה שם, יצאו חלק מהאנשים מדעתם. נאצים ואוקראינים נצלו את המצב והחלו להתעלל במסכנים. הם הפשיטו אותם ערומים ואילצו אותם להלחם עד מוות אחד בשני. רק מוות יכל לגאול את המסכנים הללו מיסוריהם הנוראיים.

ה-30/6/1942 - יום כניסת הגרמנים לעיר והפוגרום האוקראיני

הסובייטים פינו את העיר ביום ראשון והרכבת אחרונה שעזבה את התחנה דמתה לרכבת פליטים. האנשים ישבו על גגות הקרונות ונתלו על כל מה שניתן היה להתלות עליו על הרכבת על מנת לעזוב את האזור לפני כניסת הגרמנים. בעיר השתררה אוירה של חוסר חוק וביטחון. עם בריחת השלטונות הסובייטים, החלו איכרים מכפרי הסביבה לזרום בהמוניהם, ע"ג עגלות רתומות לסוסים, אל העיר. עד מהרה החלה ביזת חנויות כללית. חנויות נפרצו וסחורה בעלת ערך נבזזה, הועמסה על העגלות והובלה אל הכפרים.

בשעה 17:00 בערך נראו המטוסים הגרמניים הראשונים בשמים כשהם מצניחים את הצנחנים הגרמניים שהשתלטו על הסביבה ובשעה 21:00 נכנסו לעיר הפטרולים הגרמניים. עם כניסתם התקבלו אלו בהתלהבות וקריאות שמחה ע"י האוכלוסיה האוקראינית. לנו, היהודים, בישרו אלו רק רעות. ליבנו כוסה בתוגה וצער על מה שהיה ואיננו עוד, והרגשנו כי מתקרבת אלינו מפולת של מאורעות איומים. כבר בלילה הראשון תחת השלטון הגרמני נדדה שנתנו מאחר ושמועות על יחסם של הגרמנים אל היהודים לא היו זרות לנו. לצערנו הרב לא טעינו והתוצאות לא אחרו לטפוח על פנינו כבר למחרת.

האוקראינים לא ישבו בידים שלובות. עוד באותו הערב ביקשו מהפיקוד הגרמני במקום חופש פעולה נגד האוכלוסיה היהודית ואלו התירו עריכת פוגרום. למחרת, 1/7/1942, בשעה 08:00 בבוקר החל הפוגרום.

כחיות טרף שלוחות רסן התנפלו האוקראינים, חלקם שיכורים, על בתי היהודים כשבידיהם לומי ברזל, גרזנים, מוטות ברזל, סכינים וכל כלי נשק שהיה בהשג ידם. בתי היהודים שנצבו בסביבה פתוחה וללא הגנה כלשהי היו מטרה קלה לפראי אדם אלו. הפורעים שברו, הרסו והרגו כל דבר שנפל תחת ידיהם. המשתוללים רצחו ללא אבחנה ילדים, נשים וזקנים בצורה ברברית ובלתי אנושית תוך התעללות בגופות.

הם גררו את הקורבנות המרוטשים לכיוון בית המשפט של הנפה ב-Drohobycz ושם התעללו בהם שוב ושוב עד שאלו החזירו את נשמתם לבורא. ההתעללות הייתה נקמה על רציחתם של לאומנים אוקראינים ע"י השלטונות הסובייטים שברחו מהעיר. ההמון המשתולל של אספסוף אוקראיני, שכלל איכרים מכפרי הסביבה ובהם בני נוער רבים, גררו מכל קצוות השכונה היהודית קורבנות נוספים אל קבר האחים הטרי של האוקראינים שנרצחו תוך כדי הלקאות אכזריות ובלתי אנושיות. במקום נמשכה ההתעללות תוך הלכאה של הקורבנות בכלים קהים תוך כדי צעקות "זה עבור סטלין", "זה עבור לנין", "זה עבור המפלגה הקומוניסטית", "זה עבור הקולסומוי", "זה עבור Chaj zyvei" וכו'.

רק אנשים בעלי חוזק גופני מיוחד הצליחו לצאת מהגיהנום הנורא הזה ולשרוד בחיים. מהם נודע לנו על מה שקרה שם. RS, אחד הניצולים מהפוגרום סיפר לנו: "הובילו אותנו ברחובות לכיוון בית המשפט. החל מבית המרקחת Artzt עמדו משני צידי הרחובות המוני אוקראינים, גברים ונשים, היכו אותנו עם כל הבא ליד ויידו בנו אבנים. כל זאת ליוו בצעקות וקריאות בהם הואשמנו כמשתפי פעולה עם הבולשביקים והקומוניסטים. מי מהם שהצליח לפגוע באחד מאיתנו בצורה קשה במיוחד נחשב למצליח ובר מזל. כך תחת ברד של מכות, קללות וקריאות גנאי נכנסנו בשערי בית המשפט. לעינינו נגלה מחזה מחריד שהקפיא את הדם בעורקנו. לפנינו היו מוטלות על האדמה כמה עשרות גופות מרוטשות של יהודים שדם זרם מהם ואי אפשר היה להכירם. לא רחוק משם היה קבר אחים גדול של אסירים פוליטיים אוקראינים שנרצחו. הובילו אותנו לקבר זה ושם תחת מכות וצריחות אילצו אותנו בידים חשופות לכסותו. כל משך העבודה לווה בצעקות, ביללות בכי נורא, אנקות כאב של יהודים חסרי הגנה שהוכו עד מוות. לנגד עיני ראיתי בחור אוקראיני צעיר תולש תינוק בן שבעה חודשים מידי אימו, Lea Eidelman, קרע

אותו לשני חלקים כאשר הוא משליך כל חלק לצד אחר. אלו ששכבו על האדמה והראו סימני חיים זכו במכות ובעיטות עד שנפחו את נשמתם." בשעה 15:00, ע"פ פקודת השלטונות הגרמנים, הופסק הפוגרום אולם לא השוד והביזה מבתי היהודים. כל בתי היהודים בעיר נטשו ומי שיכל למצוא מקום מסתור התחבא. מלאכת הביזה של הפורעים האוקראינים היתה לכן קלה ומהירה. הבוזזים עברו בית בית ודירה דירה ורוקנו אותם באופן שיטתי ויסודי מכל דברי ערך. דברים שלא הצליחו לקחת איתם שברו והשמידו והותירו אחריהם הרס וחורבן שלא יתואר. לא היה בית יהודי אחד שבו נשארו חלונות או דלתות שלמים, נוצות מכלי מיטה מרוטשים התעופפו לכל עבר. נפש יהודית לא נראתה ברחובות. מה שהצלחנו לראות ממרום מחבואנו היו רק התושבים האריים שעברו ברחובות והפנו את מבטיהם לעבר בתי היהודים חוזים במראות בהם השתוקקו לחזות כבר זמן רב.

כך נראה היום הראשון לחיי הקהילה היהודית ב-Drohobycz תחת השלטון הגרמני.

ה-Judenrat או בשמו הפולני (Komitet Żydowski) KZ - תפידיו, מבנהו ואישו

בתאריך ה-2/6/1942 הוצאה פקודה ע"י השלטונות הנאצים להקמת ארגון יהודי שמטרתו להסדיר ולנהל את החיים של האוכלוסיה היהודית. הארגון הוקם מיד ומקום מושבו היה בבית דו קומתי ברחוב Czacki 2. הארגון היה פעיל החל מיוני שנת 1942 ועד מרץ שנת 1943. בימי פעילות השיא הגיע מספר הפעילים בו לסביבות 1000 איש, שהיו כולם יהודים, משתפי פעולה עם הנאצים.

הבנין בו שכן ה-Judenrat היה כמדינה בתוך מדינה שבה נוהלו חיי כל האוכלוסיה היהודית בעיר. הארגון שהוקם כתאגיד תמים, תחליף לוועד הקהילה שהיה קיים לפני פרוץ המלחמה, הפך עד מהרה לכלי שרת בידי הנאצים שמטרתו חיסול של כל האוכלוסיה היהודית בעיר. נראה היה, בתחילת הקמתו, כי לאחר הוצאת היהודים אל מחוץ לכל חוק ה-Judenrat ישמש כקרש ההצלה יחיד. אומנם עם תחילת עבודתו השתדלו פרנסי הארגון אצל השלטונות והקלו במעט על חיי האוכלוסיה היהודית. סופקו תלושי מזון שחולקו ע"י הארגון (זיכו כל אחד ב-70 גר' לחם ליום, 1 ק"ג כרוב חמוץ או מלפפונים חמוצים לחודש, 50 גר' סוכר לחודש, קופסת גפרורים, דגים מלוחים ועוד). מאוחר יותר העזרה היחידה שהגיש ה-Judenrat היה שחרור בודדים ממאסרים, תמורת שוחד כבד, והדלפת תאריכי האקציות וגם זה למקורבים בלבד.

מטרתם של הגרמנים בהקמת ה-Judenrat היתה להפריד את הפיקוד הגרמני מהאוכלוסיה היהודית ומסירת ארגון ההשמדה לידי היהודים עצמם. פניתו הראשונה של ה-Judenrat אל היהודים היתה באמצעות כרזות מרגיעות, ע"פ פקודת השלטונות הגרמניים, מעל גבי לוחות המודעות. בהודעות אלו נכתב כי: א. השלטונות לא ירשו יותר השתוללות אנטי יהודית ופגיעה בתושבים היהודים.

ב. יוטל עונש מוות על בוזזים וחומסים.

ג. על האוכלוסיה היהודית להשמע ללא עוררין ל-Judenrat.

בתחילה איש האירגון היה כללי ומאוחר יותר חולק למחלקות ולתת מחלקות האיוש הראשוני כלל את האנשים הבאים:

Dr. Rosenblat, Rabin Avigdor, Dr. Ruhberg, Dr. Szmer, Halleman, Dr. Liberman, Dr. Barchasz, Dr. Fromer, Dr. Ruderfer, Ruderman, תפקידו הראשון של האירגון היה לדאוג לקבורתם של קורבנות הפוגרום שמספרם הגיע ל-100 איש. כמה משמות הקורבנות ידועים לי ולהלן פרוט השמות והגילים: Ita Steinberg(17), Laizer Sznok(33), Machel Hopfinger(55), Israel Held (60)Zelcerowa(38), Klingerowa(53), Feldman(38), Abraham Landesman(65), Langerman(42), Gotesman(70), Chaim Ratz(45), Lefelsztifowa(50), Grol (70), Grauman(47).

השלטונות הגרמניים הוציאו את כל הוראותיהם ופקודותיהם הקשורים באוכלוסיה היהודית דרך ה-KZ. הארגון התאים אותם למציאות היום יומית והטמיע אותם בחיים היום יומיים.

ההוראה השניה שהוציא הפיקוד הגרמני והוצאה לפועל ע"י ה-KZ היה ארגון רשימות של הגברים היהודיים בגלאים בין 16 ל-60 לעבודות כפיה, עבודות פיזיות קשות, עפ"י חוק.

כל יהודי קיבל קריאה שמית להתייצב כל בוקר בחצר ה-KZ בשעה 06:00 בבוקר עם את, מקוש או קלשון. אי התייצבות לעבודה גררה אחריה עונש מוות.

החלוקה לעבודות בוצעה בשיטה הבאה. השלטונות מסרו ל-KZ מידי בוקר מכסה לכמות הפועלים הנחוצים לעבודה באתרי העבודה השונים שהיו פזורים בכל רחבי העיר. רוב רובן של עבודות אלו היו עבודות סתמיות וכללו בעיקר הרס אנדרטות ולוחות זיכרון, מחיקת ציורי קיר גדולים וכו'. הפועלים חולקו לקבוצות שכל אחת מהן הופנתה אל אתר עבודה שונה. הפועלים צעדו אל אתרי העבודה בטורים עורפיים וזכו לא פעם במכות והשפלות בדרך אל מקום העבודה ובאתר העבודה עצמו מידי השומרים האוקראינים אך גם מידי משגיחים יהודיים מיוחדים. השלטונות דאגו שאתרי העבודה לא יהיו ידועים מראש לפועלים וע"כ הגבירו עוד יותר את ההרגשה הרעה ואת אי הבטחון. בקשתם היחידה של פועלי הכפיה הללו היתה למקום עבודה קבוע שבו יעסקו וידוכאו כמה שפחות כשכר לעמלם.

המחלקות הפעילות ואיושן

כל החיים היהודיים התרכזו סביב ה-KZ וזה חילק את פעילותו בין המחלקות השונות שהקים כך שכל אחת מהן עסקה בפעילות מסוימת.

להלן מבנה הארגון איושן, המחלקות השונות והעומדים בראשן:

נשיאות - Dr. Maciek Ruhrberg, Dr. Rosenblat
מזכירות - המהנדס Bernfeld (החליף את שמו אחרי המלחמה ל - Beninski)
מח' עבודות (Arbeitsamt) - Dr. Lieberman
מח' אוצר ומיסים - Krell, Dr. Ruderfer
מח' אשראי - Ruderman
מח' משפטית - Dr. Lustig
מח' סטטיסטיקה - Dr. Gerstenfeld
מח' כלכלה - M. Krigiel
מח' רפואה - הפיזיקאי Dr. Mendel
מח' ביטוח - Liberman
מח' מלאי - Dr. Hopfinger
מח' דירות - Dr. Hefler

מח' עבודות קהילתיות - Dr. Rabin Avigdor
מח' עזרה סוציאלית (Sozialefarzorgung) - Tylehausman
מח' אספקה מרכזית (CKZ) - Petrenkier
מח' אספקת מזון - Grunhaut
מח' להשכלה - Dr. Helze
בית החולים היהודי - Dr. Hoffman
מח' דואר - Luft
עזרה הדדית (Samopomoc Spoleczna) - JOINT - Dr. Tennenbaum
משטרה יהודית (Ordenugesdienst) - Gallotki

תאור תפקידן של מספר מהמחלקות החשובות

הנשיאות - הנשיאות של KZ בראשותם של שני האדונים Dr. Maciek Ruhrberg ו- Dr. Rosenblat שניהלו מגעים ישירים עם הגסטפו מהם קיבלו "הזמנות" והוראות בצורה של פקודות שהיו חייבות להתבצע מיד וללא עוררין. כלפי חוץ היו היחסים בין ראשי ה-KZ והגסטפו טובים ואפילו לבביים אולם היתה זו גישה גרמנית פקחית ביותר שמטרתה היתה קניית אמון מצד האוכלוסיה היהודית ובמקביל ניצול המשאב האנושי היהודי להשמדה עצמית. כוחה של הנשיאות התבטא בביטול חלק מהגזרות הקשות נגד האוכלוסיה היהודית בכלל ונגד בודדים בפרט תמורת כופר גבוה. הם היו היחידים שיכלו להשתדל אצל הגרמנים במקרים של מאסרים ועונשים בהם היו מעורבים אנשים בודדים, מקרים יום יומיים ברחוב היהודי. הנשיאות ניצלה את דמי הכופר הגבוה שגבתה והשאירה בידיה סכומי כסף ניכרים. במיוחד חבר הנשיאות Dr. Maciek Ruhrberg, שבמשך שנה וחצי עשה הון עתק (יהלומים, מטבע זר, והרבה זהב) וביסס את שלטונו ב-KZ שם שלט ללא עוררין. הוא נרצח מאוחר יותר ע"י הגרמנים כאשר נתפס לא ממלא פקודה. הוא נקשר לעגלה רתומה לסוסים ונגרר קשור ברחובות העיר עד שנפח את נשמתו. אחד התפקידים החשובים ביותר ויחד עם זאת תפקיד שהביא עמו בושה וחרפה לעם היהודי היה מסירת רשימות אנשים לידי הגסטפו לשם "ישובם מחדש". הפקודה להכנת רשימה לצורך "ישוב מחדש" מולאה ע"י ה-KZ בתום לב ובמהירות. מחלקת המשטרה היהודית אספה את 1000 האנשים, ע"פי רשימה, ודאגה להביאם לנקודת האיסוף (Sammelstelle) ליד אולם Sokol. מכאן הובלו האנשים ע"י חיילי הגסטפו לתחנת הרכבת, הועמסו במהירות, כבהמוות, על קרונות משא והוסעו, לצערנו, ל-Magierów, מחנה ההשמדה ליד Rawy Ruska. במחנה זה הוכנו במיוחד למטרות ההשמדה מבנים בהם הופשטו הקורבנות והוכנסו ל"מקלחות" שם הומתו תוך עינויים נוראיים בגז. גורל דומה המתין ליהודים רבים נוספים מידי הקלגסים הנאציים. למחנה זה הגיעו כל יום רכבות מכל פולין ואפילו מחוצה לה ובהם קורבנות חסרי הגנה שכל פשעם היה היותם יהודים. שלטון ה-KZ היה שלטון דיקטטורי. הם היו אדוני החיים והמוות ועשו ככל העולה על רוחם. לא היתה שום סמכות מעליהם, מלבד הגסטפו. החוק היה תמיד לצידם, באופן מוחלט ובלתי ניתן לערעור ע"י שום גורם מלבד השלטונות. באופן מעשי נוצל החוק על ידם במלואו ולא תמיד ע"פי מידות הצדק המקובלות. הם הטילו על האוכלוסיה היהודית מיסים והטלים שונים, גבו כופר, החרימו רכוש וציוד וכאשר התעוררה התנגדות ואפילו הקלה ביותר איימו במסירה לידי הגסטפו, ללא שום התחשבות בנסיבות. על כל צעד ושעל הם ביצעו פעולות בלתי צודקות ומקוממות.

ניתן לאמר, ללא כחל וסרק, כי בקרב נשיאות ה-KZ שלטו שוחד, שחיתות ופרוטקציה. בזמן כהונתם גדל רובד העוני בקרב האוכלוסיה היהודית ולפועלים ולבעלי מלאכה, שפרוטה לא היתה מצויה בכיסם למען שחד את "נציגיהם", לא היתה זכות לחיות.

המזכירות - בראש המזכירות עמד המהנדס Bernfeld. המזכיר לא פעל ולא ייזם פעולות עצמאיות אלא העביר הוראות למחלקות השונות כפי שהונחתו עליו ע"י הנשיאות. סגנו היה Dr Fink שהיה מקשר בין ה-KZ והמשטרה האוקראינית. במסגרת תפקידו יכול היה לפעול למען היהודים במשטרה.

מחלקת העבודה (Arbeitsamt) - בראש המחלקה עמד Dr. Lieberman. משרדי המחלקה שכנו ברחוב 2 Sudnicka בבית משפחת Fenerstein. במחלקה עבד גם גרמני בשם Gildener, שביקר את פעילות המחלקה. המחלקה אירגנה את כל עבודות הכפיה לכל אוכלוסית היהודים, גברים ונשים. במחלקה היו רשימות של כל היהודים בעיר והם חולקו לקבוצות עבודה בעל כורחם. כל פועלי הכפיה צויידו בתעודה עם תמונה וחויבו להתיצב כל יום בשעה 06:00 בחצר המחלקה ומשם נשלחו אל אתרי העבודה השונים. המוציא הראשי לפועל של המחלקה היה יהודי בשם Zecharia Herzig שיחסו הגרוע לאחיו היהודים מ-Drohobycz התבטא באי התחשבות במצבם הגופני ובבריאותם. הנ"ל מילא פקודות, שניתנו לו ישירות ע"י הגרמני Gildener, בדבקות ובמסירות כזו שלא היה צריך משגיח גרמני במקום. הוא הפחיד, חשף רבים למכות רצח, העליב, הלשין ושלח הרבה יהודים אל מותם. אתאר רק מקרה אחד שקרה בהתערבותו של אותו הנבל. Eizig Former, שהיה מוכר לי היטב מהיותו רוקח, היה מתיצב לעבודות הכפיה יום יום. יום אחד מינה אותו אחד מפעילי מחלקת העבודה לאחראי. האדון Zacharja Herzig התנגד למינוי זה מאחר ולא קיבל שום תמורה עבור המינוי מ-Eizig Former והודיע כי זה ימשיך לעסוק בעבודות הכפיה הקשות גם להבא. Eizig Former לא החזיק מעמד זמן ממושך בעבודות הקשות ויום אחד הודיע כי הוא חולה ויעדר מהעבודה. למחרת מסר Zecharia Herzig לגסטפו רשימת חולים שלא התיצבו לעבודה וביניהם גם שמו של Eizig Former. למחרת לאחר הבדיקה הרפואית שאורגנה ע"י הממונה הגרמני במח' העבודות הוקפו הפועלים בשוטרים, הועלו למשאיות והובלו ליער Bronicki שם נורו למוות. מקרה זה ומקרים דומים אחרים היו מאורעות יום יום במח' העבודה.

Zecharia Herzig ו-Dr. Lieberman פתחו שיטות לקבלת שוחד בקנה מידה נרחב. למי שהיה כסף ושילם לשני המנוולים לא היה צריך להתיצב כלל לעבודה לפרקי זמן ארוכים. שניהם צברו הון עתק על חשבונם של רבים מהיהודים בעיר. מקרה שחיתות נוסף היה בעת ארגון יציאה למחנה עבודה ב-Synowozko Wyzne בחודש מרץ שנת 1942. באותו פרק זמן היה צורך ב-200 פועלים בלבד לביצוע אותן העבודות. ה-Judenrat הנפיק 400 כרטיסי עבודה אישיים וזאת בידיעה מראש כי 200 איש יפדו את עצמם מיציאה לעבודת הכפיה במחנה. כפי שציפו כך גם היה. האמידים שילמו כופר והשתחררו מהיציאה לעבודת הכפיה והעניים, לבושי סחבות, נלקחו תחת משמר כבד למחנה העבודה. במחנה זה נהגו לעבוד 10 שעות ביממה בכרית תעלה תת קרקעית. העבודה הקשה הפילה חללים רבים בקרב הפועלים שכל מזונם הסתכם ב-200 גר' לחם, מרק מימי וכוס קפה שחור ליום עבודה. העבודה לוותה כתמיד במכות והשפלות. רבים קפחו את חייהם בעת העבודה והאחרים בראותם כי אין להם מה להפסיד החלו לברוח. מי שנתפס בורח עונה והוצא להורג ביריה. חלקם של הבורחים הצליחו בכל זאת לברוח ולהתאחד עם משפחותיהם

כשהם במצב בריאותי ירוד ביותר. כך נראה "חישולה" של האוכלוסיה היהודית תחת השלטון הגרמני.

מחלקת האוצר והמיסוי בראש המחלקה עמדו Dr. Krellem ו-Ruderfer. הם הטילו בשיתוף עם הנשיאות מיסים על האוכלוסיה היהודית והכבידו על חיי היום יום. סוגי המיסים שהוטלו היו:

א. מס מחזור בגובה 10% תוך כדי הכנסת משגיחים ובודקים בכל חנות וחנות.

ב. מס כללי חודשי.

ג. מס נוסף, מאוחר יותר, בגובה 25% על המס הכללי.

ד. מס אולמוות.

ה. מס גולגולת.

ו. מס מיוחד.

ז. מס סוציאלי.

ח. תוספת מס על אספקת מזון.

ט. מס כללי.

המיסים היו גבוהים ולא היתה שום התחשבות במצבם הכלכלי של המשפחות וביצוע הגביה התנהל באופן ברוטלי וללא רחמים. חלק גדול מכספי המיסים נדדו גם לכיסיהם הפרטיים של חברי הנשיאות והמזכירות.

מחלקת אשראי עם אדון Ruderman בראשה. פעילות המחלקה כללה הקמת בנק שבו חויבו כל היהודים לקנות מניות שהיו אמורות להוות בסיס למתן הלוואות לאוכלוסיה היהודית. למעשה לא היה אדם שקיבל הלוואה והכסף המושקע אבד כאבן שהוטלה למים עמוקים.

המחלקה המשפטית עם Dr. Lustig בראשה. המחלקה היוותה את המוסד השיפוטי היחיד לברור בעיות בין היהודים לבין עצמם. גם פה כמו במחלקות אחרות שררה שחיתות ופרוטקציה.

מחלקת הסטטיסטיקה עם Dr. Gerstenfeld בראשה. המחלקה עסקה ברישום מדויק של כל האוכלוסיה היהודית בעיר כולל כתובות, רכוש וכו'. רשימות אלו נמסרו מזמן לזמן לנשיאות משם הישר לידי הגסטפו.

המחלקה הכלכלית עם M. Krigel בראשה. תפקידה היה לארגן ולפתח את החנויות והמזנונים היהודיים. מחלקה זו נוהלה באופן שיש לצינו לשבת. M. Krigel השתדל אצל השלטונות לקבלת עשרות רשיונות לניהול עסקים וביניהם רשיונות לשתי מאפיות, 15 חנויות מכולת וכמה עשרות מזנונים וכמו כן רשיונות לשתי מספרות, סנדלריה, חנות לדברי סדקית, מתפרה וחנות חייטות, חנות להלבשה, חנות צילום, חנות משכון, חנות לכלי בית ועוד. חנויות אלו מלאו תפקיד חשוב בחיי היהודים מאחר ועל היהודים נאסר לסחור ולקנות אצל התושבים הארים. בחנויות אלו ניתן היה להצטייד, אומנם באופן בסיסי ביותר, במצרכי יסוד ופריטים לחיי יום יום. חנויות אלו נוהלו בצורה כה מקצועית שאפילו התושבים האריים הסתכנו בקנסות כספיים ובאו לסחור בחנויות היהודיות. לאחר שכמה מהם נתפסו נאסר מסחר כלשהו עם התושבים האריים. אף על פי כן נעשו אלו הספקים העיקריים לחנויות מאחר והיו ברשותם רשיונות נהיגה לערים הסמוכות דבר שנאסר על היהודים, והמפרים תקנה זו הסתכנו בעונש מות. התושבים האריים נסעו מערבה הביאו סחורה אותה מכרו ליהודים והרוויחו כסף רב. עם הזמן באמצעות עזרה וייעוץ מהיהודים למדו האריים לסחור והגיעו ברמת תחכום לזו של מוריהם היהודים.

הספקים לחנויות היהודיות היו גם גרמנים עצמם אשר גנבו ממחסני הגרמנים ומכרו את סחורתם הגנובה לכל דורש ולכל המרבה במחיר, כך היו גם קשרי מסחר עם הגרמנים בנוסף לאלו עם האוכלוסיה הארית.

אף על פי שלחנויות הללו היה רשיון ניהול מהשלטון הגרמני אסור היה למכור בהם מצרכים להוציא מצרכים לצריכה יום יומית וזאת תחת איום של קנסות כספיים גבוהים ולפעמים אפילו עונש מות. מצרכי צריכה יום יומיים כללו: לחם, קמח, חמאה, ביצים, גבינות, גריסים, סוכר, שעועית, ממתיק מלאכותי, טבק, סיגרים ואפילו תפוחי אדמה. למרות הכל הרשו לעצמם החנונים לקנות ולמכור מצרכים שונים מאלו שהוזכרו מאחר ואצל הגרמנים שלט גם השוחד מעל החוק. שוחד ניתן היה לשלם כמעט ב"אופן חוקי" החל משוטר בדרגה הזוטר ביותר וכלה במפקדים בכירים בגסטפו.

את תפקידי השיטור ברובעים היהודיים ערכו השוטרים האוקראינים, חברי KRIPO אבל היו אלו בעיקר אנשי SZUPO. תפקידם העיקרי היה לשמור בחנויות היהודיות כדי שלא ימכרו מצרכים אסורים וכן שלא יתנהל מסחר עם התושבים הארים. עם הופעתם הראשונה הטילו מורא על החנונים היהודים בפרט ועל האוכלוסיה היהודית בכלל אבל עם הזמן למדו הכל לדעת כי בעזרת שוחד ניתן לסדר הכל. כל המשטרות שנשלחו לגטו "נוטרלו" עד מהרה והמסחר שגשג מאוד.

לדוגמה: לחנות נכנסו שני שוטרי KRIPO בלבוש אזרחי והזדהו באצעות תעודות שהונפקו להם רשמית ע"י הגרמנים. הם הניסו מהחנות את כל הלקוחות וערכו בה חיפוש. הם מצאו במלאי החנות פריט אסור למכירה, ממתק מלאכותי, ומיד רשמו דו"ח רשמי שבו זומנו הבעלים לתחנת הגסטפו. הזכרת השם מטה הגסטפו היה שם נרדף לגזר דין מות. מאחר ולסוחר היהודי לא היה מה להפסיד העיז ונתן לשוטר 300 זלוטים. השוטר ספר את הכסף ללא בושא ודרש להוסיף לו לפחות עוד 200 זלוטים, אותם קיבל ללא כל ויכוח. הפרוטוקול והזימון למטה הגסטפו הושמדו בו במקום והארוע הסתיים חיש מהר ונשכח לשביעות רצונם של שני הצדדים. באופן זה נעשו שוטרים אלו ואחרים אורחים קבועים אצל החנונים היהודיים שמהם קיבלו באופן לא רשמי את "משכורתם".

דוגמה נוספת: בחנות אחרת קנו הבעלים 4 שקי חיטה אצל האיכרים בכפר. בזמן פריקתם בלילה הופיעו בחנות שוטר של SZUPO עם שני אוקראינים שהלשינו על היהודים ודאגו להביא את השוטר. השוטר שאל את הבעלים אצל מי קנה את הסחורה והאם הוא יודע לאן כל זה יכול להוביל. הסוחר עבר לגרמנית והציע מיד לגרמני פולי קפה, מצרך מבוקש מאוד אצל הגרמנים באותם הימים. הדג נתפס מיד בחכה ומאחר והגרמני לא רצה לחלק את השוחד עם שני האוקראינים עבר לגרמנית, שפה אותה האוקראינים לא הבינו. הוא דרש מהסוחר היהודי כי יכריז בקול רם מיד באוזני האוקראינים כי ידוע לו כי הסחורה תוחרם והוא ילקח למחרת למטה הגסטפו. האוקראינים יצאו לאחר הכרזתו של היהודי מהחנות והגרמני מיהר לקחת את השוחד הפעם בצורה של מצרכים כמו חמאה, פולי קפה, פילפל שחור, ביצים, קמח וסוכר.

להוציא מקרי שוחד היו גם מקרים אחרים כמו שאתאר להלן.

לחנויות של יהודים נהגו להכנס שוטרי SZUPO ו"לקנות" מצרכים שונים. ה"קניה" התבטאה בכל ששולמו על ידם מחירים מקסימלים (מחירים שנקבעו ע"י השלטונות הגרמנים), בטענה כי מצרכים אלו דרושים למטבח של המשטרה. המחירים המקסימלים היו אומנם בתוקף אבל באופן מעשי שלטו מחירי השוק.

להלן השוואה בין מחירים מקסימליים לבין מחירי השוק באותם הימים.

מחיר שוק בזלוטים	מחיר מקסימלי בזלוטים	פריט הסחורה
80	1	1 ק"ג סוכר
40	0.6	1 ק"ג קמח
20	0.07	1 ק"ג בצל
200	2	1 ק"ג סבון
10 ומעלה	0.3	1 ק"ג לחם

במקרה אחר הגיעה ל-Drohobycz ועדת ביקורת מחירים מעיר המחוז Lwow עם הגעתם הוחרמו מיד כל המפתחות של כל בתי עסק יהודים ועל הסוחרים היה תלוי איום של שליחה למחנות ריכוז אם תתגלנה חריגות כלשהן. חרדה כללית אחזה בכל אבל בהתערבות מחלקת החנויות ששחדה את חברי הוועדה בבקבוקי ליקר ומספר גלילי בד לתפירת חליפות סודר גם מקרה זה לשביעות הכל.

מקרים אלו ואחרים נראו ברחובות ובחנויות יהודיות מידי יום ביומו ולא היו הגרועים ביותר מאחר והסתכמו בהוצאות בכספיות בלבד. הסוחרים הרויחו אומנם לא רע אבל כל רוחיהם הופנו בעיקר למטרות שוחד ותשלומי מיסים ל-KZ. הוצאות אלו גרמו לכך שהסוחרים החלו לאט לאט לחסל את עסקיהם כך שבסוף מכל החנויות שכללו גם חנויות ממתקים ומסעדות נותרו שלוש חנויות בלבד.

המחלקה הרפואית בראשותו של Dr. Mendel היתה מחולקת לשלוש תת מחלקות: הפיזיקט שבו היתה מעבדה ומרפאה ושני בתי חולים המעבדה היתה ממוקמת בבנין "תלמוד תורה" ופעלה בדומה לקופת חולים. הרופאים עבדו שם במסגרת האפשרויות הרפואיות שהוקצו להם ועשו הכל על מנת לעזור לנזקקים מקרב האוכלוסיה היהודית בלבד. עבודתם נעשתה בנאמנות ומצפונית ניתן היה רק לשבחם. עבודתם היתה קשה מאוד מאחר והיה קיים מחסור חמור ברופאים. בית חולים אחד היה בית חולים רגיל. הוא שימש תחנת עזרה ראשונה ואשר מקרי מוות. בית חולים זה היה בתחילה מלא ביהודים שחלו והתנפחו מרעב ומאוחר יותר שימש כבית יתומים של ילדים שהוריהם נלקחו למחנות ההשמדה בזמן האקציות. בית החולים השני היה מיועד לחולי מגיפות. הוא שכן בבנין של בית יתומים יהודי, והיה רוב הזמן מאוכלס בחולי טיפוס - מגיפה שהשתוללה רוב הזמן בשכונות היהודיות.

מחלקת מלאי עם Dr. Hopfinger בראשה. המחלקה דאגה לאיחסון ואחזקה לכל מלאי הרהיטים והציוד הביתי שהוחרם מבתיים של יהודים. ציוד זה הוכנס למחסני ה-KZ והיה לשימושם של הגרמנים. ליוזנרט היתה הוראה מהשלטונות הגרמנים, אותה העבירו ישירות לאוכלוסיה היהודית, על איסור מוחלט של מכירת רהיטים או מסחר בהם. כל גרמני שהגיע לעיר נגש למשרדי ה-KZ ושם בחר לעצמו משלל הריהוט שהיה במחסנים. במידה והרהיטים לא ענו לדרישתו של הגרמני הצטוו יהודים, ממחלקת המלאי, שלוו ע"י גרמני להשיג את הרהיטים המבוקשים בזמן הקצר ביותר, כמוכן מבתי היהודים. ההובלה והאספקה היתה ללא תשלום והפועלים וה"ספקים" לוו לא פעם בקללות, צחוק ארסי, לגלוג ולפעמים גם במכות.

מחלקת דירות עם Dr. Hefler בראשה. למחלקה זו היה תפקיד חשוב לאחר האקציה של חודש אוגוסט 1942 שבה נצטוו היהודים להתרכז בשכונה יהודית אחת. הרעיון היה לרכז את כל היהודים שנותרו בשכונות העיר לשכונה אחת ויחידה במספר ימים כך ששארית האוכלוסיה היהודית רוכזה בשתי שכונות שבודדו משאר חלקי העיר.

השכונה הראשונה כללה את הרחובות הבאים: Reich, חלק מרח' Sobieski, Brudna, Kowalska, Slusarska, Kotnicka, Tokarska, Stolarska, Czackiego חלק מרח' Sienkiewicz, Szkolna, Rybia, Kraszewski, Lasiewna, והחלק הימני של Maly Rynek.

השכונה השנייה כללה את הרחובות הבאים: Jura, חלק מרחוב Szaszkiewicz, חלק מרחוב Boryslawska, Kominiarska, Zupna, Garncarska והחלק השמאלי של חלק מרחוב Jagielonska. תקופה של חלוקת מקומות מגורים היתה "עונה בוערת" עבור חלק מעובדי המחלקה ובעיקר עבור האדונים Fangier ו-Dr. Gotlieb. שני אלו שעשו הון עתק משוחד ושלמונים שקיבלו עבור חלוקת דירות טובות יותר לבעלי אמצעים.

מחלקת עבודות קהילתיות בראשותו של Dr. Avigdor. תפקידה של המחלקה התרכז אך ורק בנושאי קבורה וטיפול בבתי קברות מאחר ולידות בזמן זה לא היו כלל.

המחלקה לעזרה סוציאלית בראשותו של אדון Tylehausman. המחלקה היתה לצערנו סמל התקופה או אם אפשר לתאר באירוניה "הלהיט של הגטו". המחלקה הפעילה שני מטבחים לעניים ביותר: האחד לילדים והשני לתושבי הגטו בכלל. רבים מהתושבים פקדו את המטבחים הללו והלב כאב לראות תורים ארוכים, ללא סוף, של רעבים, חולים וגוססים אשר המתינו שעות ארוכות בגשם, שלג וכפור, בבגדים בלויים ולפעמים ללא נעלים לצלחת אוכל חמה. חוץ מהאוכל זכו אלו לפעמים גם לנדבה בצורה של סכום כסף מזומן.

מחלקת אספקה מרכזית בראשותו של האדון Petrenkier. המחלקה מלאה את כל ההזמנות של הגסטפו כפי שהועברו לה ע"י ה-KZ. המצרכים הבאים היו המבוקשים ביותר ע"י הגרמנים לשימושם הים יומי: יינות, כמויות גדולות של וודקה, פולי קפה, פלפל שחור, תה ואריגים לתפירת בגדים. רכישת מצרכים אלו עבור הגרמנים היוו את הסכום הארי בהוצאות ה-KZ.

מחלקת אספקת מזון בראשותו של אדון Grunhaut. תפקיד המחלקה היה חלוקת מזון, שהתקבל מטעם השלטונות, לאוכלוסיה היהודית. הגרמנים ספקו כמויות מזעריות של מזון בסיסי כמו לחם, סוכר תפוחי אדמה וכו'. למרות האספקה הרשמית לא הגיעו גם מצרכים אלו לחלק מהאוכלוסיה העניה מאחר ועובדי המחלקה נהגו להכניס לכיסיהם כספים ממכירת המצרכים בשוק השחור וזאת על חשבונם של חסרי היכולת.

לדוגמה ראיתי מקרה שבו חולקו תפוחי אדמה, שהגיעו במשלוח רשמי מטעם השלטונות, לפי 5 ק"ג לגולגולת. המחלקה דרשה מכל אחד שרצה לקבל את הכמות המוקצית לשלם כופר עבור המצרך. התוצאה היתה כי את המנה הראשונה קיבלו הפרוטקציונרים, לאחר מכן זכו במצרך היקר כל המרבה במחיר והכמות שנותרה במקום ואמורה הייתה להיות מחולקת לתושבים הנצרכים, נמכרה ע"י חברי המחלקה בשוק השחור.

מח' דואר בראשותו של אדון - Luft. כבר בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני הונחתה הגזירה כי ליהודים אסורה הכניסה לבתי דואר ברובעים הארים ומאוחר יותר היה השימוש בבתי דואר אסור בהחלט כל זאת על מנת לבודד את האוכלוסיה היהודית מכל הסביבה החיצונית. ה-KZ הקים דואר פנימי שדרכו נוהלה כל ההתכתבות ואחד מפקידיו קיבל אישור מטעם השלטונות להכנס לסניף של דואר ממשלתי לשם קבלת ומסירת דואר עבור התושבים היהודים. עם חלוף הזמן, זמן לא רב לפני החיסול הכללי, נאסרה על היהודים התכתבות בכלל וגם סניף הדואר חוסל. מאותו הזמן נוהלה תכתובת סמויה בעיקר דרך התושבים הארים או מפירי החוק הגרמני שהיו סוחרים נודדים או פעילים רשמיים מטעם השלטונות ועשו זאת תמורת תשלום נאה.

עזרה הדדית - (JOINT). בראשותו של Dr. Tennenboim. המחלקה הוקמה על מנת לעזור בכספי תרומות לאוכלוסיה הנזקקת. מאחר והשלטונות אסרו על התקשרות חיצונית לא ניתן היה לקבל תרומות, לא היה למחלקה זו תפקיד בחיי היהודים בזמנים קשים אלו.

משטרה יהודית (Ordenungsdienst) - בראשותו של אדון Gallotki. ארגון המשטרה היהודית נראה בתחילה כגוף מבצעי תמים שתפקידו לשמור על הסדר ברובעים היהודים ולא נראה כגוף שפועל מטעם היודנרט. באקציה הראשונה, במרץ, שמטרתה היתה כביכול "ישוב מחדש" של חלק מהאוכלוסיה היהודית בעיר אחרת, נטלה המשטרה היהודית חלק באיסוף וריכוז היהודים במקומות המצוינים ע"י השלטונות אבל כל שוטר ושוטר יהודי היה משוכנע כי ליוצאים לא מצפה מות והראיה היה המטען במשקל 25 ק"ג שהורשו לקחת איתם. בשתי האקציות של חודשים אוגוסט ואוקטובר לא נטלה המשטרה יהודית חלק פעיל אולם הצליחה לעזור לחלק מהיהודים להינצל. שתי האקציות האלו אורגנו ונוהלו ע"י הגסטפו, המיליציה האוקראינית, חברי SZUPO והנוער ההיטלרי. בתאריך 3 בנובמבר 1942 נערכה אקציה נוספת שעלתה על כל מה שהיה ידוע עד כה בעניינים ובאכזריות ושמות אנושי היה מסוגל לתפוס. לאחר מספר שעות של ניהול האקציה ע"י הגסטפו מסרו אלו את ניהולה לידי המשטרה היהודית. ה-KZ "קיבל עליו" את המבצע כאשר הכח היחיד שמנהל אותה הינה המשטרה היהודית. זה היה הפשע הגדול והנתעב ביותר שביצע ה-KZ נגד אחיהם. באותו הזמן כבר ידוע היה היטב כי איסוף היהודים באקציות אינו לשם שליחתם לה"תישבות מחדש" אלה נועד היה לשליחתם למוות נורא המלווה בסבל ועינויים בידי מרצחים נאצים חסרי מצפון וצלם אנוש. עזרתו של היודנרט היתה לכן פשע שאין שני לו. האקציה שנמשכה בין התאריכים 30/11/1942 ÷ 3 היתה שרשרת רציפה של פחד, חרדה נוראה, עינויים ומוות לכל היהודים להוציא חברי היודנרט, המשטרה היהודית ובני משפחותיהם. היהודים הניצודים התחבאו בכל מחבוא אפשרי כשהם סובלים מרעב, צמא וקור. השוטרים היהודים שצוידו בגרזנים ובאלות, היו פורצים לבתי היהודים, מחפשים מקומות מסתור בהם התחבאו היהודים, ולאחר שהיו מאתרים את נקודות המסתור היו גוררים אותם החוצה ומרכזים אותם בנקודת האיסוף. את מלאכת הפריצה, החיפוש והאיסוף למדו באקציות קודמות בהם שמשו רק כמלויים לגרמנים ולקחו מהם את הדוגמה המחרידה. הם סובבו כרוצחים ותלינים בשכונות היהודיות תוך חיפוש ומעכב אחרי יהודים מסתתרים. לאחר שהיו מגלים מחבוא מאויש היו גוררים את האנשים, ללא שום התחשבות ורחמים כשאלו בוכים ומתחננים כי יחוסו על חייהם, אל נקודת האיסוף (Samenstalle).

בכל חיי לא תארתי לעצמי כי בין אחי נמצאו אנשים כאלו חסרי אופי, לב, רחמים ומצפון. האקציה נמשכה זמן כה רב יום ולילה, ללא הפסקה והיתה כה מתישה עד כי רבים מתו בתוך מחבואם כתוצאה מרעב, קור ופחד.

נבלתם של שוטרים הללו הרקיע שחקים כאשר החלו גם פה לנצל את "חוק השוחד". חוק בלתי רשמי זה איפשר למתגלים בחיפושים לברוח ולהתחבא מחדש. בעת האקציה לא נראתה נפש חיה ברחובות להוציא חוליות של המשטרה היהודית שהסתובבו בשכונה. השוטרים היהודים, מחולקים לקבוצות ע"פי אזורי חיפוש, היו פורצים לבתים ולדירות ובחיפושיהם היסודיים אחרי אחיהם המתחבאים היו חומסים דברי ערך שנמצאו במגורים וממלאים בהם את כיסיהם.

דבקתם במטרה היתה "ראויה לציון לשבח". הדרכה שזכו בה אצל הגרמנים והאוקראינים נתנה את אותותיה בחיפושים וכמעט כל מקומות המסתור נתגלו על ידם ובנוסף לכך היו כיסיהם מלאים בכספי השוחד ובתכשיטים רבים ויקרי ערך. מי שהתחבא טוב לא התגלה בעת החיפושים ושרד. אלו שנתגלו ושלמו דמי שוחד ונשארו להתחבא באותם מקומות מסתור שהיו בהם קודם, בהאמינם כי הינם בטוחים עד סוף האקציה, טעו טעות מרה וקרו מקרים שכבר למחרת חזרו המחפשים וגררו את אלו לנקודת האיסוף כי לא נותר להם ממה לשלם שוחד נוסף. היו אף מקרי הונאה בהם נשלחו קבוצות מחפשים למקום מסתור שהיה ידוע כבר ובטענה שבאו להציל את האנשים בעבור הכופר ששלמו ביום אתמול היו בעורמה מרכזים את האנשים במקום אחד ואז במכות נוראיות ובמהירות היו מעבירים אותם לנקודת האיסוף.

בעת האקציה הזו עשו רבים מהשוטרים הון עתק כשחמסו ושדדו זהב, מטבע זר ותכשיטים. את האנשים שנתפסו והובאו אל נקודת האיסוף היה אפשר "לקנות" בתחנת המשטרה היהודית תמורת כסף.

היהודים הבאים ששמשו כשוטרים בעת האקציה והצטיינו באכזריותם ובדיכוי אחיהם היו:

שני האחים Waldham, J. Kamerman, Szweitzer, Grünberg, Galloti, שני האחים Lewenberg, Wainberg, Felsen, Kimelhem, שהיה ידוע גם בשם Holzman, Szulem Wilf, Maciek Pomerantz, Aizik Katz, שהיה עורך דין במקצועו, Isko Helfer, Szmuel. Schwartz, Laybysz Schwartz, Rotenberg Izio, Isko Helfer, Szmuel. Schwartz, Laybysz Schwartz, Rotenberg Izio, Maks Printz, Erhenhalt Kantor, Senior Bernsztein, Lonek Händel, Bier J. Lang, Goldsztein, Abraham Fuks, ואולם בין השוטרים היהודים היו גם אנשים בעלי לב יהודי חם ומצפון שמנע מהם לעולל רע ללא סיבה. הם מלאו את תפקידם כשוטרים אבל יחד עם זאת התנהגו באופן מופתי וראוי להערכה. שמותיהם:

Prof. Neimlich, Maks Zukerberg, Musi Maks Reich, Jonek Hitter, Shönfeld, והמהנדס Licht Feingold.

חיי היהודים תחת השלטון הנאצי

מתוך פואמה, שהייתה למעשה תפילה שאותה התפללו היהודים בחג השבועות, שנקראה "קדומות" (A kdumot) ניתן היה לקרוא מספר שורות ולסכם את החיים היהודיים תחת הכיבוש הנאצי. כך נכתב שם:

"לו כל האנשים בעולם הפכו לסופרים, לו כל העצים ביער הפכו לעצים, לו כל הימים והאוקיינוסים בעולם הפכו לדיו וכל הרקיע הפך לפפירוס אי אפשר היה לתאר את הסבל והעוול שנגרם ליהודים חסרי ההגנה תחת השלטון הנאצי"

ארבעת החודשים הראשונים עברו בפתד ורעב. חיינו מיום ליום. בימים פחדנו מהלילה ובלילה פחדנו מהיום שיבוא. החיים היו אפורים וללא תקווה. את הימים העברנו, כמו שכבר תארתי, בהמתנה בתורים ל-70 גרי לחם ומעט מרק דלוח ובלילות שבהן כבר הצלחנו להרדם חלמנו חלומות בלהה. האסון הראשון קרה ב-1/8/1942. 17 יהודים שעבדו במטה הגסטפו שברו מראה ומפחד העונש הצפוי להם נטשו את מקום עבודתם וברחו. הנקמה היתה מהירה ואכזרית. הגסטפו היגיע בצהרי אותו היום לרחובות Reich ו-Brudna ותפסו אנשים ללא אבחנה. לאחר שתפסו 17 איש העמידו אותם לקיר וירו בהם. ביניהם היו:

Benjamin Holzman, Zisie Killeman, Moses Miller, N. Horszofski, Dr. Barchosz ו- Nechamja Gertenberg, Wolf Schacht מאותו היום הפחד, שגבל בחרדה על כל דבר חריג שארע, שרר בין כל שכבות האוכלוסיה היהודית.

ביום 19/8/1942, ללא כל סיבה, המשטרה האוקראינית ביחד עם הגסטפו החלו באקציה מקומית שדמתה יותר לצייד כלבים שוטים. הם התפרסו ברובעי המגורים והחלו לתפוס יהודים. באקציה זו נתפסו 60 יהודים וביניהם גם אני ואחי הצעיר. מאותם 60 היהודים שוחררו 20, בהתערבות היודנרט. כל השאר נורו למוות. הובילו אותנו למטה הגסטפו ומשם לבית המשפט. בבית המשפט העמידו אותנו במסדרון ארוך שבו היכו אותנו ללא רחמים ופגעו בנו מורלית ע"י קללות וקריאות כמו קומוניסטים, סטליניסטים וכו'. לאחר שעה של מכות עד זוב דם סגרו אותנו בתאי מעצר. בתאים ישבנו מוכים וחבולים בלא לדעת מה יעלה בגורלנו. חיכינו לרגע שבו תפתח דלת התא, יוציאו אותנו אל החצר ויירו בנו. הבקשה היחידה היתה כי הדבר יעשה מהר וללא סבל מאחר ולא האמנו כי מישוהו מאיתנו ישרוד בחיים.

סה"כ שוחררו מאקציה זו 20 איש שהיו אמורים להיות המאושרים ביותר, אם היה אפשר לכנותם כך, אולם זאת רק באופן זמני כמובן כי היו ביניהם כאלו שהצטערו מאוחר יותר שלא עלו על העגלה, שהובילה להוצאות להורג, והיו חוסכים לעצמם הרבה סבל ועינויים.

(כותבת הזכרון, אחיה וכן ביתו של עו"ד מקומי שוחררו למחרת לאחר שנפדו בכסף רב מידי הגסטפו - המתרגם).

ביום 23/12/1942 נאסרו ונלקחו כבני ערובה חברי נשיאות היודנרט. במקביל למאסרם יצאה הוראה מטעם מטה הגסטפו כי על כל היהודים למסור, לטובת הצבא הגרמני הנלחם בחזית הרוסית, את כל מלאי הפרוות הנמצא ברשותם החל בחתיכות קטנות וכלה במעילים וצעפי שועלים. התושבים היהודים התארגנו עד מהרה ומלאו את ההוראה עד תומה בדאגה לחייהם של בני הערובה. לאחר מספר ימים נראו נשות חילי הגסטפו מהלכות במעילי פרווה וצעפי שועלים שהיו שייכים עוד לפני מספר ימים לנשים יהודיות. כך נראה הפטריטיזם הגרמני במלוא הדרו. חברי נשיאות היודנרט שוחררו ממעצרם כעבור שבוע ימים.

לעיתים קרובות הופיעו הוראות מטעם היודנרט שאסרו על התושבים היהודים יציאה לרחובות בשעות מסוימות או לפעמים למשך ימים שלמים. הוראות אלו התקבלו עם הגעתו של גנרל גרמני לעיר, מושל המחוז ולפעמים הגעתם לעיר של חילי גסטפו פשוטים - הכל לפי ראות עיניהם של המושלים הגרמנים.

מהאקציה שנערכה בתאריך 22/11/1941 ועד האקציה בתאריך 22/3/1942 שבה "יושבו מחדש" ב-Magierów 1000 יהודים היה שקט יחסי שהופרע מידי פעם בשמועות שגררו אחריהן חרדות ופחדים רבים. גם התקופה שבין ה-22/3/1942 ועד 7/8/1942 עברה ללא אקציות גדולות, אולם גם בתקופה השקטה יחסית מצאו את מותם יהודים רבים שהוצאו להורג לאחר שישבו בבית הסוהר שליד בית המשפט על "עבירות" שונות כמו איחור התיצבות לעבודות הכפיה, יציאה לרחוב ללא סרט על זרועם, מסחר עם התושבים הארים, מעבר ברחובות שהתנועה בהן נאסרה על היהודים, תנועה ברחובות בשעות עוצר (אחרי 20:00) או נשיאת מספר ק"ג של מזון מוברח. אלה שנתפסו הושבו בבית הסוהר ושהו שם עד רגע הוצאתם להורג ביריה. הוצאות להורג בוצעו מספר פעמים בחודש.

בחודש יוני 1942 נפוצו שמועות על אקציות בקנה מידה גדול במיוחד בערים אחרות, שבתחילה נראו לנו רחוקות ובלתי סבירות. השמועות, שהובאו בפי התושבים הארים שהגיעו מהאזורים הללו, הזכירו את הערים Warszawa, Lublin ו-Kraków. הם סיפרו כי באקציות אלו נתפסו יהודים רבים שנשלחו למחנות. בתחילה אף לא אחד רצה להאמין, או אפילו לתפוס, כי המפולת יכולה ותגיע גם אלינו.

לצערנו הידיעות הלכו והתאמתו ועימם הגיעו גם שמות של ערים נוספות. האופטימים שבינינו אמרו, וכנראה גם האמינו בכך, כי האקציות הללו מתיחסות רק לאזורים מסוימים בפולין ולא כוללים את גליציה.

בסוף חודש אוגוסט, כמו רעם ביום בהיר, הגיעה הידיעה כי ב-Przemysł נערכה אקציה רחבת ממדים. פחד ומורא גדול נפל עלינו והידעה העסיקה את כולנו. שיחת היום ברחובות ובבתים היתה - מה יביאו איתם הימים הבאים. האנשים סובבו כמו צללים ושאלו בעיניהם אחד את רעהו - מה יהיה? מה יהיה? המחשבות נסבו רק לכיוון אחד כיצד ניתן להנצל מהמצב - הקרובים לי ביותר ואני? תכניות נרקמו כיצד ואיפה להתחבא בצורה היעילה ביותר אף על פי שלא ידענו איך ומתי אקציה כזו תערך אצלנו.

עד כה כל האקציות בעיר נערכו על פי רשימות היודנרט שנמסרו למטה הגסטפו. גם הפעם הבטיח היודנרט שאם תערך אקציה היא תערך על פי רשימות שיוכנו מראש ושימסרו לגרמנים. בכך הצליחו להרגיע חלק מהציבור המבוהל.

ב-1/9 נערכה אקציה ב-Samborz. רק כאן התחלנו להבין וקלטנו לראשונה כי אנו נמצאים במלכודת ללא מוצא, תקוה או פתח הצלה כלשהו. מידיעות שהגיעו מעיר זו נודע לנו על פשעים נוראים שבוצעו שם בעת האקציה, שמועות שדכאו אותנו עד היסוד. האנשים החלו להתחבא היכן שרק היה ניתן למצוא מסתור: אצל תושבים ארים, ביערות ובשדות. העיר Drohobycz נראתה כעיר רפאים.

הגרמנים, בראותם כי לא יוכלו לבצע את האקציה כמתוכנן, הוראו ליודנרט להכריז כי האקציה תערך ביום שני ויש לפתוח את כל החנויות בעיר ולנהל עד אז את החיים באופן רגיל. רוב האוכלוסיה האמינה להכרזות היודנרט וחזרה לעיר. לפתע בשעה 13:00 בדיוק נערכה האקציה. למטרת ביצוע האקציה גוייסו כל בעלי התפקידים בגסטפו, ה-SS, חברי SHUPO מהעיר וכן מן העיר Lwow, המשטרה האוקראינית האדומה והשחורה, כל KRIPO, הנוער ההיטלרי (Hitlerjugend), משטרת הרכבות והמשטרה היהודית. שתי השכונות היהודיות הוקפו בטבעת אדם צפופה של שוטרים על מנת למנוע בריחות. חלוקת המשטרות לחוליות איפשרה התפרסות מבוקרת בשטח וחיפושים בכל בית ובית. כל מי שנפל לידיהם ללא הבדל מין, גיל ומעמד כלכלי נלקח אל נקודת האיסוף. האקציה ארכה 24 שעות תוך כדי

צעקות נוראיות, מכות וירי. מנקודת האיסוף הובלו ביום שבת בערב 3500 איש, חסרי הגנה וללא עוול בכפם, אל תחנת הרכבת שם הועמסו על קרונות משא והובלו ל-Magierów אל מותם בתאי הגזים.

רק ביום ראשון בבוקר החלו ראשוני המתחבאים לצאת ממחבואיהם. לעיניהם התגלו גויות רבות, שלא פונו לאחר האקציה, שוכבות בתוך שלוליות דם. בכי נשמע מכל עבר והזעזוע היה נורא.

האנשים נמנעו מלהביט איש בעיני רעהו מאחר וחששו להתפרצויות של בכי ויללות קורעות לב על אובדן יקיריהם וקרוביהם. למעשה אחרי כל אקציה נמנעו האנשים מלפגוש באחרים על מנת לא לפתוח פצעים הדדיים שטרם הגלידו ושנגרמו ע"י התלינים והרוצחים הברבריים כפי שרק הנאצים יכלו להיות.

למחרת האקציה הנוראה פקדו הגרמנים לרכז את שארית האוכלוסיה היהודית, שפחתה למחצית, לשכונה אחת, זאת על מנת לבודדה לגמרי מכל מגע עם האוכלוסיה הארית ולרכזה במקום אחד בכדי להקל על ביצוע אקצית החיסול שהייתה אמורה להערך בעתיד.

במקביל לגזירת ריכוז יתרת היהודים ברובע, יצאה הוראה מהשלטונות הגרמנים כי כל הרכוש של היהודים שנלקחו באקציה שייד לשלטונות. למטרה זו ארגנו

הגרמנים (ה-SS) "ועדת רהיטים" שנקראה מאוחר יותר "Raubkomisja". לועדה זו השתייכו בעיקר יהודים ומשגיחים גרמנים. היו אלו יהודים חסרי מצפון, מנוולים, ללא כבוד ומצפון. הם עסקו בגניבות שיטתיות, שוד ומיני דברי נבלה תחת השגחתם והגנתם של הגרמנים וכל זאת מאיתנו, מאחיהם היהודים. הם נהגו לפרוץ לדירות היהודים, לגנוב משהו לעצמם ולהכניס לכיסיהם ולאחר מכן נהגו לקחת ולהחרים דברים כראות עיניהם ולהעמיס על עגלה שהוזמנה מבעוד מועד וחנתה ליד הבית או הדירה הנבזזת. היו פעמים שלאות נקמה או סגירת חשבונות אישיים הם היו מרוקנים את הדירה עד היסוד בהשאירם אחריהם "אדמה חרוכה". לא עזרו בקשות, תחינות, בכי ואיומים הם נהלו את עבודתם המלוכלכת ביעילות וללא רחמים. נראה היה כאילו חברו לגרמנים בכדי לאמלל עוד יותר את חייהם הקשים ממילא של התושבים היהודים תוך עשית הון לעצמם.

אנשי ה"Raubkomisja" חיו כמו נסיכים, התלבשו יפה, היו תמיד שבעים ובטוחים בעצמם מאחר ונהנו מהגנתם של הגרמנים. הם גרו עם משפחותיהם, מרוכזים בבנין

אחד ברח' Sobieski 2B שהיה לפני המלחמה ביתם של משפחת Shöchler. המגורים שם היו נוחים מאוד ונראו כמו חיים בגן עדן. לא חסר להם דבר. מאכלים הטובים ביותר שניתן היה להשיג בזמנים קשים אלו עלו יום יום על שולחנם. כל אלו כללו: פירות וירקות טריים, וודקה, ליקרים למיניהם, נקניקים וכמויות גדולות של חמאה בשעה שלנשדדים על ידם לא היה מה לאכול.

הם נהגו להתהולל בסעודות גדולות יחד עם חבריהם הגרמנים ושמשו להם "ליצני חצר". המסיבות שהתנהלו נערכו לפעמים עד אור הבוקר. לבני בליעל אלו השתייכו בין היתר:

(1) Szuminski Lonek - בנו של הגנב הידוע בעיר.

(2) Zecharjasz Szmith - היה אופה במקצועו.

(3) Meszko Weiss

(4) Mojzesz Ribler

(5) Samuel Heiblum

(6) Mojzesz Gress - היה בנו של חזן.

האנשים שהזכרתי לעיל היו בעלי העמדה הבכירה ביותר וכן היו זוטרים רבים נוספים.

הגרמנים האחראים על חברי ה"Raubkomisja" היו Izek Bier, Szuler, Wolf ו-Fritz. אישיות חשובה ב-"Raubkomisja" היה הפולני Sowiak אשר על גבם ובעזרתם של היהודים עשה הון גדול.

האקציות התקיימו עתה לעיתים תכופות יותר ודכאו בכל פעם מחדש את השורדים. ארבעה שבועות אחרי האקציה של אוגוסט החלו שוב חששות. שמועות פרצו על אקציה חדשה הממששת ובאה. ב-21 באוקטובר התקיימה אקציה שארכה 4 ימים. מהלך אקציה זו דמה למהלך האקציה של חודש אוגוסט אלא שבאקציה זו תפסו ופינו גם פועלים ממחנות העבודה שהחלו להסגר.

ימים מספר לפני האקציה הונפקו ע"י היודנרט סרטי זרוע עם האות A או כפי שנקראו בפי כל "A opaska". סרטי זרוע אלו היו אמורים להבטיח את גורלם של הפועלים שנשאו אותה בעת האקציות מאחר ואלו חולקו רק לפועלים מקצועיים ומאומנים ביותר. עם התחלת האקציה נראה מיד כי חלוקת סרטי הזרוע היתה מהתלה נוספת מצד השלטונות הגרמנים ומירב הקורבנות נלקחו דוקא מבין עונדי סרטי הזרוע עם האות A. אנשים אלו היו בטוחים כי לא יעונה להם כל רע הם אף לא טרחו להתחבא והופיעו לעבודה בכל יום וגם באותו היום.

באקציה זו נלקח גם כל בני הנוער שעבדו בבתי המלאכה המקומיים במחנות העבודה Trajhandstelle ו-Dachowczarnia וכן ממחנות אחרים. באקציה זו אספו 1500 איש שחלקם נשארו ב-Lwow ונלקחו משם למחנה העונשין ב-Janowska, מחנה שהיה גיהנום עלי אדמות.

בכניסה למחנה הופשטו האנשים כליל ובגדיהם נלקחו מהם לאחר שנערך עליהם חיפוש יסודי. הגרמנים היו מודעים לעובדה כי היהודים נהגו לתפור כספים בדשי וכפלי בגדיהם על מנת להקל עליהם את המצוקה הקשה ששררה במחנה ולכן מיד עם כניסתם למחנה הוחלפו בגדיהם בבגדי אסירים. העבודה במחנה התנהלה 12 שעות ביום תוך כדי מכות והתעללויות גופניות ונפשיות בפועלים. התזונה הסתכמה בארוחת יומית אחת שכללה צלחת מרק דלוח, כוס קפה שחור מציקוריה וכמובן שאי אפשר היה להחזיק מעמד בעבודה קשה זו. מי שנרשם כחולה או כבלתי כשיר לעבודה "נבדק" ע"י הרופא המקומי ונורה למוות או נתלה מיד. באחד הביתנים במחנה התגלה ואובחן מקרה של מחלת הטיפוס ומיד הוצאו כל 1200 אסירי המחנה החוצה ונורו בו ביום.

במחנה העונשין Janowska רוכזו יהודים מכל רחבי פולין לאחר שעברו מיון בדרך למחנה המוות Magierów. ממחנה זה, להוציא מספר מקרי בריחה, לא יצאו אנשים בחיים.

לאחר האקציה של אוקטובר, שארכה 4 ימים, השקט לא נמשך זמן רב. לאחר 10 ימים נערכה אקציה נוספת שארכה 4 שבועות, שאותה כבר תארתי קודם לכן. היא נמשכה עד ה-30 בנובמבר והסתכמה בשליחתם ל-Magierów למוות של עוד 1000 יהודים נוספים משאריות האוכלוסיה היהודית בעיר.

למחרת סיום האקציה נפוצה שמועה טרגית כי בקרוב תערך אקציה נוספת, והפעם סופית, לחיסול כל היהודים הנותרים. הפעם שלא כשמועות אחרות הגיעה זו ממקור מוסמך, מהיודנרט שהתבסס על ידיעות מהגסטפו. בסודי סודות יעצו לכל היקירים והמקורבים למצוא מקומות מסתור כדי לשרוד בכל דרך אפשרית.

אקצית החיסול, לדבריהם, היתה אמורה להערך ב-8/12. יהודים רבים נטשו את דירותיהם והתחבאו אצל התושבים הארים לאחר שעשו עימם הסכמים שונים שהתבססו על ההנחה כי המלחמה תמשך לא יותר מ-3 עד 6 חודשים נוספים לכל היותר. במקרים אחדים הוסכם כי היהודים ימסרו לארים את כל רכושם, תמורת אפשרות להסתתר, וכן ישלמו להם כל חודש סכום כסף או לחליפין ישלמו כסף בקבלנות עד גמר המלחמה. יהודים רבים האמינו לעצתו של Munia Badian, שעליו אכתוב מאוחר יותר, להתחבא בכפרים אצל האיכרים.

בתאריך 6/12 נעלמו כל חברי היודנרט בהותירם את שארית האוכלוסיה היהודית לגורלה. מאוחר יותר התברר שחלק מחברי היודנרט יצאו את העיר בניירות ארים מזויפים שסופקו להם תמורת סכומי כסף נכבדים וחלקם הסתתרו במקומות מחבוא שהוכנו עבורם מבעוד מועד. חלקה האמיד של האוכלוסיה היהודית הלך בעקבותיהם. היו מקרים בודדים שהתושבים הארים הסכימו להסתיר יהודים אף ללא תשלום כלל אבל היו אלו מקרים נדירים ויוצאי דופן. למזלנו הפעם השמועות על אקצית החיסול התבדו והאקציה לחיסול לא נערכה.

לאחר מספר ימי שקט חזרו החיים בשכונה למסלולם והיודנרט נפתח מחדש בראשותם של Dr. Borgman, Dr. Gerstenfeld, Dr. Kriegel והאדון Kowalek. המצב בשכונה היה מסוכן ורבים מאלו שהתחבאו לא מהרו לחזור לשכונה כי האמינו שאקצית החיסול תערך בכל זאת כפי שהבטיחו.

מציאת מקלט או מסתור אצל התושבים הנוצרים תבעה קורבנות רבים. הרבה תושבים ארים ובעיקר האוקראינים שביניהם תכננו כבר מראש להביא יהודים למקומות מסתור שהכינו, לקחת את כספם ולאחר פרק זמן קצר לזרוק אותם לרחוב בטענות שונות כמו שהיתה הלשנה והמחבוא התגלה והגרמנים אמורים להגיע. מספיק רק לציין כי רבים מאלו חזרו לבתייהם ללא פרוטה בכיסם, שדודים עד היסוד. אלו היו אולי ברי המזל מאחר ורבים נמסרו לידי הגרמנים ע"י "המטיבים" עצמם לאחר שכספם נלקח מהם. מבין היהודים שהתפתו להסתתר במקומות רחוקים יותר, בכפרים, כמעט לא נותר איש בחיים. רובם המכריע נמסרו לידי המשטרה האוקראינית על פלגיה וחלקם נרצחו באופן מחרד ע"י האיכרים אצלם הסתתרו. אחד האיכרים בשם Paraszczuk מהישוב Rolów הפליא לעשות כאשר ביחד עם איש SS גרמני בשם Shneider רצח יהודים רבים שהתחבאו אצלו האיכר לאחר שלקח מהם את כל רכושם.

בשיטה זו נרצחו היהודים שאת שמותיהם אזכיר כאן: S. Tepper עם כל משפחתו, Alysia, Freiwel ובינם Solomon Komeran, Józef Komeran Glasberg ואישתו וכן Szepsia Rychler ואישתו ושני ילדיהם. איש נוסף בשם Swirniak מהישוב Górká ליד Puc, היה מבטיח למשפחות יהודיות אמידות להסתירם עד סיום המלחמה. הוא היה קובע איתם יום אחד לפני העברתם למחבוא ואוסף מהם את כל דברי הלבוש, התכשיטים ודברי הערך שהיו אמורים להעביר למקום המסתור ולהשאיר בבעלותם ומרכז בארגזים מיוחדים שהכין מבעוד מועד למטרה זו. יום לאחר מכן היה בא לאסוף את האנשים ומסתיר אותם במחבוא אותו הכין. היה מאכיל אותם וגורם להם להרגשה טובה כך שאם הביאו עוד דברי ערך היו מוסרים אותם לידי כדי שיוסיף אותם למטענם שהועבר יום קודם לכן. לאחר מספר ימים היה משליך אותם לרחוב בטענות שונות, כמובן ללא דבר מהרכוש שנמסר לידי. דברים כאלו ודומיהם חזרו ונשנו מאחר והאנשים נתלו בכל שבב של תקווה על מנת להציל את עצמם דבר שנוצל בצורה מחפירה ביותר ע"י המקומיים.

באותו הזמן יסדו השלטונות הנאצים את הגטו הסגור וריכזו בו את שארית האוכלוסיה היהודית שהיתה רק קומץ קטן מהאוכלוסיה המקורית שחיה בעיר לפני כניסת הצוררים הנאצים. שארית פליטה זו רוכזה במספר רחובות כמה עשרות אנשים בכל דירה ודירה. אזור הגטו הוקף בחומה שהיתה בנויה מלוחות עץ ועליה הודעות גדולות על איסור עזיבת הגטו ומעבר לשכונות האריות וכן איסור על כניסת תושבים ארים אל הגטו. פועלים אשר הועסקו בעבודות מחוץ לגבולות הגטו היו מתרכזים כל בוקר, בשעה 06:00, ליד חומות הגטו ומלוים במשגיח ארי היו פונים אל מקומות עבודתם. משעות הבוקר המוקדמות ועד השעה 16:00, שעות עבודות הכפיה, לא נראו ברחובות הגטו אנשים. לאנשים מעל גיל 50 לא היתה זכות קיום כלל מאחר ולא עבדו דבר שגרר מיד עונש מות כמו כן לא נראו ברחובות בני נוער מתחת לגיל 16, מאותה הסיבה. רק לאחר השעה 16:00 החל הגטו להתעורר לחיים.

תפקידי השיטור והשלטת הסדר בגטו היו בידי אנשי SZUPO ובידי המשטרה האוקראינית אשר היו תופסים יהודים ש"חטאו", לדוגמה: גילוי מאפית עוגיות במחבוא פינתי באחת הדירות או גילוי מקום בו נערכו טכסים דתיים. באותן ההזדמנויות בהן בצעו את חיפושיהם נהגו לבזוז את הדירות ולקחת כל מה שמצא חן בעיניהם. החוק כולו היה בידיהם ולכן יכלו לעשות ביהודים ככל שעלה בדעתם ללא הגבלה. הם יכלו לבזוז, להרביץ ואפילו להרוג ללא מסירת דין וחשבון לאיש. אבל מעל הכל, כמו שכבר הזכרתי, היה קיים "חוק השוחד", חוק בלתי כתוב שעבד תמיד. למי שהפרוטה היתה מצויה בכיסו יכול היה לפדות עצמו ואת יקיריו מידי השוטרים האוקראינים ואפילו מידי הפקידים הגרמנים.

החיים בגטו היו עצובים, ללא שביב תקווה רצופים בארועים טרגים. במחנות העבודה החלו לירות ביהודים ללא סיבה, סתם לשם שעשוע, כך שחיייו של כל יהודי ויהודי היו תלויים על חוט השערה והיו נתונים לחסדיו של כל אחד ואחד מהשוטרים בגטו. על כל צעד ושעל בין חומות הגטו ארבו המאסרים והמוות ומחוץ לגבולות הגטו המתינו מחנות המוות. חיינו בפחד נוראי שלא ניתן היה לתארו במילים.

מחנות העבודה נשמרו ע"י אנשי SS אשר נהגו להתעלל בפועלים עד מוות. התעלה על עצמו איש SS פולני משלזיה בשם Sobota אשר נהג להסתובב בין הפועלים עם אקדח שלוף ביד ומי שלא מצא חן בעיניו או שלדעתו עבודתו היתה רשלנית נורה על ידו בו במקום לעיני האחרים. מקרים כאלו נשנו כמעט כל יום.

באחד המחנות למשל עבדו תמיד 200 יהודים שעליהם שמרו אנשי גסטפו. מבין כולם הרוצח האכזרי ביותר היה Ginter אשר נהג להתעלל בפועלים בצורה מפלצתית ממש. הוא היה מכה, מרביץ ויורה למוות. יום בהיר אחד, ללא שום סיבה, בחר מבין הפועלות שלוש בנות יפיפיות בנות 18 וירה בהן למוות תוך השמעת צחוק רם ומתגלגל. היו אלו Kupferberg, Zukerman ו-Sternbach.

במקרה אחר איש גסטפו בשם Landau נהג לשבת על מרפסת דירתו ולצפות בפועלים שעבדו בחצר. יום בהיר אחד לקח בידי רובה ועל מנת לעשות רושם על אהובתו ירה במספר פועלים למוות. אחד מהפועלים שנרצחו, והיה מוכר לי, היה Fluger שהתגורר ב-Górna Brama.

במחנה עבודה אחר בשם Dahowczarnia נתפס יהודי קונה 11 דובדבנים מאיכר פולני. היהודי נורה למוות במקום.

סביב העיר היו מספר מחנות עבודה. להלן שמותיהם, תפקידם ומספר הפועלים היהודים שהועסקו בהם:

מס' הפועלים	אופי התעסוקה	שם מחנה העבודה	מס'
800	תעשית רעפים	Dahowczarnia	1
300	גינון	Hyrawka - Gartnerai	2
70	מנסרה	Hyrawka	3
40	מנסרה	Kumerker	4
200	מפקדה ושטחי עבודה	SIPO	5
50	אחזקת מקרקעין	Liegenschaft	6
500	בתי זיקוק ותעשיות נפט	Beskidy	7
140	בתי מלאכה עירוניים	Stätische Werkstätte	8
50	נקודת העמסת סחורות	Umschlagstelle	9
50	תעשית מתכת	Treibradstelle	10
2200			

חיסול הגטו

כעת כשכל היהודים רוכזו בגטו ביצוע אקציות היה דבר של מה בכך. בתאריך 15/2 הופיעו לפתע האוקראינים והגרמנים וכמו פראים, פרצו לגטו ובמשך מספר שעות לכדו 100 יהודים. את הקורבנות הובילו אל בית המשפט וכמה ימים מאוחר יותר הובלו אלו ל-Bronica שם נורו למוות.

אקציה נוספת, זהה לקודמתה, נערכה בתאריך 21/5 אלה שהפעם הובלו הקורבנות ל-Magierów והומתו שם בתאי הגזים.

בתאריך 3/6/1943 נערכה האקציה הנוראה מכולן - אקצית החיסול. כעת לא עזרו מקומות מסתור ולא מחבואים שונים אצל התושבים הארים. כל מי שהיה יהודי היה צריך להעלם מעל פני האדמה. אבל מאחר ואין כלל בלא יוצא מהכלל, היה מפלט מסוים גם פה. על אף שגם על ראשי התושבים הארים ריחפה סכנת מוות בשל הסתרת יהודים הסתכנו אלו ותמורת "כסף גדול" הסתירו יהודים שהיה בידם לשלם. לא כולם היו מוכנים לסכן את חייהם לאורך זמן ולאט לאט החלו לגרש את היהודים בטענות שונות כפי שכבר הזכרתי. אולם פה נתקלו במצב שבו חילקו את גורלם עם גורל היהודים שגרשו, זאת מאחר והיהודים שנתפסו ועונו והודו היכן הצליחו להתחבא עד אותו הזמן ואצל מי. המסתירים שלמו על כך בחייהם. לאחר האקציה לחיסול הגטו לא היתה שום זכות קיום ליהודים בעיר ובסביבתה. האקציה האחרונה החלה בשעה 03:00 לפנות בוקר לאחר שהגטו הקטן הוקף ע"י שרשרת צפופה של אנשי SIPO, SZUPO והמשטרה האוקראינית. החיפוש היה שיטתי ויסודי ביותר. המחפשים נעזרו באיש SZUPO בשם Stanislawski שהובא במיוחד למטרה זו והיה ידוע במומחיותו להוצאות המוניות להורג של יהודים. היה לו נסיון בחיפוש ואיתור מקלטים תת קרקעיים ומקומות מסתור בכלל. בכוחות מיוחדים ומתוגברים אלו נמצאו רוב מקומות המסתור. ניתן לאמר כי מהבחינה הגרמנית אקצית החיסול נוהלה בצורה יוצאת מהכלל וביעילות מרבית. המחפשים שיכורים ומטורפים מרוב שנאה פרצו לבתים ולדירות, כאשר אקדחים שלופים בידיהם, ובזעם ותאווה רצח השמידו כל מה שנקרה בדרכם. לא היה מסתור בפניהם ואנשים הוצאו גם מתחת לפני האדמה. לפנות ערב הופסקה האקציה עד יום ראשון בבוקר. ביום שבת כמות קטנה של יהודים ובעיקר בני נוער החלו לנוס מהגטו אל השכונות האריות, למכרים ארים ולמחנות עבודה. הגסטפו הכריז על חיסול מוחלט של הגטו שמשמעותו כי כל יהודי שיראה יירה למוות. הביטוי שהיה שגור בפייהם למטרה זו היה Judenfrei כלומר "חופשי מיהודים".

העיר Drohobycz הוכרזה כעיר מטוהרת מיהודים והוכנסה לרשימת ערים שענו לסיווג המתאים.

ביום ראשון בבוקר חוסל גם היודנרט והמשטרה היהודית, בעורמה רבה. הגרמנים נתנו לכל אחד מהם סרט זרוע עם האות R מודפסת עליו וכינסו את כולם בבנין הטוב והיפה ביותר ב-Beskidy. מספרם של השוטרים היהודים הסתכם ב-60. 30 מהם הוקצו למחנה העבודה Lagierwach ועל השאר הוטל להביא לבנין את המשפחות על מנת להקצות לכל אחד מהם דירה. השוטרים מלאו את הפקודה במהירות והביאו עד מהרה את הנשים, הילדים וההורים ליודנרט. עם הגעת כל המשפחות ביצע הגסטפו הפרדה מהירה של המשפחות מהשוטרים והובילו את המשפחות לנקודת האיסוף, Samelsztelle, בבית המשפט. את השוטרים היהודים הקיף הגסטפו בטבעת צפופה של שוטרי המשטרה האוקראינית השחורה ושוטרי SIPO, עימם נהגו השוטרים היהודים לסייר לסעוד ולדכא את אחיהם היהודים, והובלו לבית הקברות היהודי הישן. בבית הקברות הבהירו לשוטרים היהודים כי בהיותם כל כך נאמנים לגרמנים במילוי תפקידם הם לא ימותו כמו האחרים אלה ימותו מוות צבאי. הם נורו אחד אחד למוות בידי "חבריהם" הגרמנים והאוקראינים ונקברו בקבר אחים.

רשימת השוטרים היהודים שנורו באותו היום:

Edek Galloti - מפקד השוטרים, Rosner - סגן מפקד השוטרים, Shönfeld, Munich, Donislman Herman, Maurer, Efraim Licht, Paniz Maks, Rosen Szulko שכוונה גם Selinger, Kemmerin Josko, Schweitzer, Berlinczyk, Schwarz Samuel, Goldstein, Schwarz Lajbaly, Wilf Salomon, Wilf Ehrenholt, Goldstein, Halberstein, Solomon, Wilf של Solomon, Hanen, Bortfel Zallel, Höndel Leon, Apfeldorf, Nemlich Leon, Hanser Mendzie, Lang Józef, Fuchs (Msc), Benkendorf Isac, Segal Hersh.

על הסדרן Józef Waldhorn שהיה אחראי על Dahowczarnia הלשינו כי הוא יודע על בונקרים ומקומות מסתור תת קרקעיים רבים בגטו. הוא נלקח לפנות ערב למטה הגסטפו ושם התבשר כי יש לו פנאי עד למחרת בבוקר להכין את הרשימה הכוללת של הבונקרים. הוא הוכנס לתא בבית הסוהר המקומי ונכלא בו למשך הלילה. האיש העדיף למות מאשר למסור את מקומות המסתור של אחיו ובבוקר מצאו את גופתו משתלשלת מתקרת התא, תלויה על חגורת מכנסיו. על מצפונו של Woldhorn העיקו נשמותיהם של יהודים רבים, בעיקר מהאקציה הרביעית, ובמעשה זה ניסה לכפר על עוונותיו הרבים.

לאחר חיסול היודנרט והמשטרה היהודית המשיכו הגרמנים ובני בריתם את אקצית החיסול. הם פרקו באופן שיטתי את בתי היהודים ובמקביל מכרו את החומרים שהיו ניתנים לשימוש חוזר, במחירים נמוכים מאוד, לתושבים הארים. בעת הפרוק התגלו בונקרים ומקומות מסתור שונים ויושביהם הובלו לבית המשפט ומשם להשמדה.

כך, בצורה אכזרית וכואבת, חוסל גטו של Drohobycz ותושביו היהודים פסקו למעשה מלהתקיים. נותרו עוד כ-2000 יהודים שהיו מרוכזים במחנות העבודה בעיר ובסביבתה.

חיסול מחנות העבודה

לאחר חיסול הגטו, בהפסקה של מספר ימים, החלו פעולות הכנה לחיסול מחנות העבודה. המחנות הראשונים שחוסלו היו Trajhandstelle, Hyrawka Gartneriei וכן חלקים ממחנות Unschlagstelle, ו-Dahowczarnia. בתאריך 21/7/1943 חוסל מחנה Statische וכן המחנות Raubkomisja Werkstelle, Ginberg, Lipo HyrawkaTartak, Ligenschaft. בתאריך 28/8/1943 חוסל סופית המחנה ב-Dachowczynna שבו עבדו כ-500 איש. חלק ממפעל הרעפים הועבר עוד קודם ל-Postomit שפועליו, 300 איש, חוסלו לאחר שבועות מעטים. היום, 15/9/43, אני יושבת בבונקר מזמן חיסול הגטו אצל אוקראיני קטולי וכותבת שורות אלו.

בעיר נותר מחנה עבודה בודד ובו עובדים 500 יהודים מאומנים, מקצועיים, רופאים ומהנדסים. בלכתם לעבודתם היומית הם מלווים ע"י שוטרים אוקראינים ו-Werkszuc. הם נשמרים כל זמן שהייתם בעבודה ובמחנה. פחד מתמיד ביום ובלילה וחוסר בטחון הם מנת חלקם, כאשר הם מוכנים לגרוע מכל, לגורל לו זכו כבר אחיהם, למוות. לחיים עבורם אין משמעות כאילו מתו כבר מזמן, וכאבם גדול מנשוא בגלל אובדן יקיריהם וקרוביהם. הידיעה כי אין להם מה להפסיד מדרבנת רבים מהם לבריחות. הבריחות מתבצעות מדי לילה ממחנה העבודה, למרות השמירה ההדוקה. הנמלטים מתחבאים אצל התושבים הארים, בורחים בקבוצות להונגריה או בורחים ליערות ולמקלטים שהוכנו שם מבעוד מועד.

ניתן היה לכתוב עוד ועוד על הטרגדיה הנוראה שפקדה אותנו ועל הרצח המאורגן של תושבים שלווים רק בשל היותם יהודים. אי אפשר לתאר טוב יותר את מה שקרה מאשר לחזור שוב על התפילה/ הפואמה, אותה כבר הזכרתי ושנקראה ע"י היהודים ב"חג הירוק" הוא חג השבועות, "קדומות":

"לו כל האנשים בעולם הפכו לסופרים, לו כל העצים ביער הפכו לעצים, לו כל הימים והאוקיינוסים בעולם הפכו לדיו וכל הרקיע הפך לפפירוס אי אפשר היה לתאר את הסבל והעוול שנגרם ליהודים חסרי ההגנה תחת השלטון הנאצי"

דמויות בגטו

בכדי להשלים את תאור מהלך חייהם של היהודים בגטו ב-Drohobycz, לא ניתן שלא לתאר מספר דמויות בולטות במיוחד. על אף שהחיים בגטו נוהלו ע"י היודנרט, מלאו אנשים אלו חלק חשוב בחייהם היום יומיים של היהודים. לאנשים אלו, המהנדס: Naftali Bakenrot, Aron Shapira ו-Munia Badian, אני מקדישה את השורות הבאות.

מכל היהודים שעבדו ופעלו ב-SIPO נבדל כבר מהתחלה, בכישוריו המקצועיים ובמצפונם העשוי ללא חת, המהנדס Naftali Bakenrot. הוא צויין בשל תכונותיו המיוחדות גם ע"י הגרמנים, שהיו רוצחים נתעבים ושונאים של כל האוכלוסיה היהודית. כאדם אידיאלי ואנושי בצורה המיוחדת רק לו זכה אצל הגרמנים ליחס מיוחד וכל פניותיו אליהם בנושאים שונים נענו תמיד בחיוב. ברור שבזמנים הנוראים ביותר בתולדות התבל, לא חסרו בקשות אצל השלטונות הגרמנים לחוס על חייהם של יהודים שהיו גם כן חיים של סבל ועוני. אדם זה התערב להצלת חייהם של רבים מהיהודים תוך סיכון מתמיד לחייו הוא. אין פלא איפה שהזכרת שמו בקרבנו הביא עימו תמיד תקווה ונחמה. בזמן שהגרמנים ציוו את כל היהודים לענוד סרט על זרוע ימין עם מגן דוד, המציין כי עונד הסרט הינו יהודי ואי קיום הצו גרר אחריו עונש מוות, היה הוא פטור מלענוד סרט זה על אף היותו יהודי. זכות גדולה זו ניתנה לו ע"י הגרמנים בשל עבודתו הנאמנה, השגיו הרבים, מצפונם, אנושיותו וכשרונותיו הרבים בתחומי העבודה והחיים. Bakenrot העדיף לחלוק את גורלו עם גורל אחיו המדוכאים מאחר וחש בליבו את סבלם וכאבם וכיהודי גאה לא רצה להיות שונה. כאות לאחרונה ומצד שני כאות מחאה ענד גם הוא את הסרט על זרועו. ענידת סרט הזרוע סכנה את חייו בכל זמן. בעת שרכזו את כל היהודים בגטו היתה ל-Bakenrot זכות להתגורר בדירה יפה מחוץ לגבולות הגטו, אבל גם פה לא ניצל זה זכות זו ועבר להתגורר בגטו בדירה קטנה ואפלה עם עוד מספר משפחות. בשעה שאנשים מסוימים, שהיה להם קשר לשלטונות, נהגו לקחת שוחד על ימין ועל שמאל תוך ניצול מעמדם הרם, איש זה לא לכלך את ידיו ולו פעם אחת ושמר על נקיון כפיים גם בנקודה זו וזכה מאיתנו להערכה שאין לה גבול. קשה להאמין, אבל היתה זו עובדה, שבשעה שהיה באפשרותו לעשות הון עתק היה מתגורר באופן צנוע וניתן היה גם לאמר כי חי בעוני מסוים. היום, לאחר חיסול המחנה ב-Lipo, הוא חי במפעלי זיקוק הנפט בחדר קטנטן ועלוב בעלית גג.

ההפך הגמור מ-Bakenrot היה איש אחר אשר אף הוא צויין לשבח ע"י הגסטפו ושמו Munia Badian מהעירה Woloszczy. הוא חי על בסיס של חנופה מתמדת לגרמנים והיה נוהג לקנותם במיני מתנות. הוא ניצל את הזכות שניתנה לו ע"י הגרמנים ללכת ללא סרט הזרוע ולנצלו לעניניו האישיים. הוא היה יכול להתערב אצל השלטונות בעניני היום יום כמו למשל שחרור ממאסרים וכל זאת תוך לקיחת שוחד מהפונים אליו. הוא שמח לעזור לאנשים אולם דרש בתמורה הרבה כסף כך שלמעשה עזרתו היתה מיועדת רק לבעלי היכולת בלבד. הוא נראה לעיתים תכופות בחברתם של אנשי גסטפו בנגוד למשתפי פעולה אחרים. היתה זו לו זכות גדולה שניתנה לאנשים מעטים בלבד. הוא נראה בחברתם בנסיעות לפעולות מיוחדות וכן רכב בחברתם על סוסים ויצא לבילוי ולכפרים שבאזור. במידה מסוימת היווה לכן מקור מידע מהימן לעתיד לקרות בגטו ובעת הגעתו היה מוקף תמיד באנשים שרצו לקבל ממנו מידע על המתרחש ועל אקציות העומדות בפתח וכו'. לפעמים היה מעביר מידע באופן ישיר ולפעמים באמצעות שליחים על העתיד להתרחש ועל סכנות מתקרבות. לצערנו הגיע אלינו לבונקר מידע כי הוא כבר נורה למוות בידי "ידידיו" מהגסטפו.

מלבד האנשים שהיו ידועים מחיי היום יום בגטו היה יהודי נוסף ששמו לא היה מפורסם ברבים. היה זה Aron Shapira שאותו כינו על דרך ההלצה El-Capone. הוא נולד ב-Podbuże לאב שהיה רב ושוחט. עד גיל 18 ישב ולמד בישיבות שונות ולאחר מכן יצא להכשרה מקצועית על מנת להכין עצמו לעליה לפלסטינה. בהכשרה זו למד מיני אומנויות ומלאכות. היה זה גבר בן 29 בעל מבנה גוף אתלטי ו"בעזרת השם" היה מוכשר מאוד בכל הנוגע לעבודות כפיים. הוא הצטיין בנגרות, מסגרות, חשמלאות והיה טכנאי רדיו מעולה. הוא היה בנאי, חרט, נגר בנין ובעל רעיונות מקוריים בכל שטחי העבודה שרק ניתן לדמיין.

האקציה הראשונה "תפסה" אותו ב-Drohobych. הוא התגורר שם יחד עם גיסו Schlager ברחוב 4 Kowalska. כבר בעת האקציה, בשוכבו במרתף, חשב על בניית מקלט מיוחד במטרה להסתתר ולשרוד, מאחר וצפה כי מאורעות מסוג זה ישנו ע"י הגרמנים. מיד עם סיום האקציה ניגש לבניית מקלט למחבוא והצליח להקים בעיר מקלט יחיד במינו. הייתה זו יצירה שהיתה בעלת ערך.

הבונקר נבנה 3 מ' מתחת לבית מגורים. על תקרת הבונקר היתה שכבת אדמה בעובי של 1 מ'. הכניסה והיציאה מהבונקר היו דרך ריצפת אחד החדרים, דרך פתח, בינות לקרשי פרקט. מהפתח ירד סולם ישירות אל פתח הבונקר שכוסה בשכבת אדמה. ריבוע הפרקט, ששימש כפתח הירידה אל הבונקר, הוצא בצורה כה מושלמת שאי אפשר היה להבחין בו גם אם ידעו על קיומו. המרתף של הבית היה מופרד מהבונקר בקיר שעוביו 2.5 מ', על מנת להטעות את המחפשים אם יהיו, וכן נחפרה ממנו תעלה בכיוון ההפוך. הבונקר היה בנוי משני חדרים, מטבח ובית שימוש. אורכו של הבונקר היה 13 מ' ורוחבו 4 מ' וגובהו 2 מ'. לאורך שני הקירות של החדר היו מיטות לשינה כאשר אורך כל מיטה היה 160 סמ' ורוחבה 40 סמ'. מעל המיטות היו מדפים ומתחת למיטות היה מקום לאיחסון מצרכי מזון.

לבונקר היו מחוברים באופן בלתי חוקי ומתוחכם קוי חשמל מים וגז כאשר כל אלו מתפצלים מהרשתות העירוניות שעברו ברחוב ולא מצרכן פרטי. דבר זה מנע שני דברים: מעקב אחר צרכן פרטי מבחינת שימוש בשרותים הנ"ל וע"י כך גילוי ואיתור הבונקר וכן מניעת ניתוק גז, חשמל ומים כאשר אלו נותקו לבתים היהודיים.

חדר השרותים כלל אמבטיה, מקלחון וברזים למים קרים וחמים. כן היו בבונקר מכשירים חשמליים לניהול חיי יום יום כמו תנור חשמלי לבישול וחימום, מגהץ, מאוררים, רדיו ואפילו מכונת תפירה כל זה על שתי פאזות חשמל. תנור גז שימש לאפיה ואוויר לבונקר סופק דרך תעלות הביוב ודרך ארובות ע"י סידורים מתוחכמים במיוחד. פתח מילוט ממחסה זה היתה תעלה שחיברה את הבונקר לתעלת הביוב הראשית של העיר.

בונקר זה בניגוד לבונקרים רבים אחרים, לא נועד לשהיות קצרות כמו למשל בעת האקציות אלה נועד למגורי קבע לתקופות ארוכות. הוא שימש את יושביו החל מחודש אוקטובר 1942 ועד חודש יוני שנת 1943, עד חיסול.

בבונקר התגוררו 60 אנשים וניהלו בו חיים נורמלים: ישנו, בשלו, התרחצו, האזינו לרדיו, ערכו מסיבות ועוד. לא ידעו שם מהי חרדה לפני אקציות ולא נבהלו לשמועה כי פרצה אקציה. אדם שנכנס לבונקר זה לראשונה קיבל רושם כי הוא נמצא על כוכב אחר, מנותק מהסביבה היום יומית ושרוי בשלוה, כאשר בגטו שמעליו התרחשו דברים נוראים כמו אקציות, חרדות שקדמו להן ומוות שהמתין בכל פינה. בבונקר זה חי האדם באופן חופשי ללא פחדים. אנשים ששהו שם שרו, נגנו על כינור או שמעו קונצרטים ברדיו. אלו שגרו בבונקר חסכו לעצמם הרבה סבל ופחד שהיו מנת יומם של תושבי הגטו.

למרות כל המעלות שאותן ציינתי היתה לבונקר זה מגרעת אחת והיא הידיעה בגטו על קיומו למרות השתדלויות הרבות של Shapira לשמור על הסודיות. מסיבה זו איבד הבונקר הרבה מיעילותו. הבונקר היווה מטרה לחיפושים של מלשינים יהודים

אשר נהגו להעביר לגסטפו מידע מהגטו תמורת טובות הנאה. חלקם הגדול של מלשינים אלו היו חברי ה-Raubkomisja והמשטרה היהודית Ordumgstdrenstin. העובדה שהגסטפו ידע על הבונקר היתה הוכחה כי על קיומו נמסר להם מפי סוכנים יהודים ששאבו את ידיעותיהם מקרב הציבור היהודי בגטו. באקציות שנערכו בחודשים אוקטובר, נובמבר, פברואר 1942 ובחודש מאי נערכו חיפושים אינטנסיביים, תוך כדי ביצוע חפירות מקיפות, אבל ללא תוצאות.

את הבונקר הזה בנה Aron Shapira במו ידיו, בהיותו באותו הזמן המהנדס, הבנאי, האומן ומבצע של כל המלאכות הנחוצות לבניית הבונקר. עזר לו במלאכתו זו רק אחיו שהיה שוחט במקצועו ושמו היה Szymon Shapira שגם לו היו הכישורים המתאימים. לאחר השלמת בנין הבונקר הזה נרתם Aron Shapira לבניית בונקרים נוספים בגטו בסודיות מלאה.

הבונקרים ומקומות המסתור נהיו מצרך פופולרי ואקטואלי להצלת החיים בגטו ולכל אחד היה נדמה כי מחבוא או מסתור כלשהו יוכלו להציל את חייו. לרוע המזל התגלו מקומות המסתור הן ע"י היהודים שהיו חברי ה-Raubkomisja והמשטרה היהודית Ordumgstdrenstin וכן ע"י השלטונות הגרמנים. הבונקר של Aron Shapira נתגלה ביום הראשון של חיסול הגטו. השמועות על המצאות בונקר בביתו של Schlagier, גיסו של Aron Shapira, התהלכו כבר מזמן בגטו ובמסדרונות הגסטפו. הגרמנים פוצצו את הבית ברימונים ובאמצעים אחרים וגרמו להתמוטטות של חלק מתקרת הבונקר. גילוי הבונקר, החדירה אליו, גילוי כל הציוד החשמלי וההתחברות אל הרשתות העירוניות באופן מקצועי כל כך העמיד את הגרמנים פעורי פה ורוגזים כי הצליחו להערים עליהם בקנה מידה כה גדול. כמו כן הועמדו בפני חידה לאן נעלמו יושבי הבונקר מאחר והבונקר התגלה ריק. כמו שכבר הזכרתי היה בונקר זה מחובר במנהרה אל תעלת הביוב הראשית של העיר ודרכה חמקו תושבי הבונקר. בתעלות הביוב התרחשה כבר טרגדיה מסוג אחר לגמרי.

הנסים מהבונקר פגשו בתעלות הביוב רבים מתושבי הגטו אשר הצליחו לשרוד מאקצית החיסול וניסו לברוח דרך התעלות אל השכונות האריות. אולם גם אל הביבים האלו הגיעו המשטרה היהודית, האוקראינים והגרמנים. הם המתינו או הסתתרו ליד פתחי תעלות הביוב ו"צדו" את היוצאים. רבים התמוטטו ומתו בתוך התעלות מרעב, סרחון וחולשה. היאוש של המסתתרים בתעלות הביוב היה נורא כי לא היה לאן לברוח: מצד אחד המתין להם המוות בתעלות מחמת הרעב והסרחון ומצד שני המתינו להם בחוץ הקלגסים הנאצים עם רובים ואקדחים שלופים בידיהם.

האנשים מתו בסבל בל יתואר. אולם גם פה, כמו במקרים אחרים, היו מקרים חריגים. הראשון היה המקרה של Aron Shapira אחרי שנמלטו הוא, חבריו ובני משפחתו מהבונקר, שהתגלה ע"י הגרמנים, אל תעלות הביוב. הוא אסף את האמיצים ביותר מבין יושבי הביבים שעזרו את שארית כוחותיהם ובראותם כי אין להם מה להפסיד איתרו פתח במערכת הביוב שלא נשמר, יצאו אל אויר העולם ברחוב Shrajerówka. גם פה לא איבד Aron Shapira את קור רוחו. הוא אסף את משפחתו, שכללה את אישתו ושני ילדיו, ואת אחיו Szymon עם משפחתו שכללה חמש נפשות ואח נוסף בשם Josio Shapira וכן שלושה נערים נוספים, סה"כ 12 אנשים, וביוזעם כי אין להם מה להפסיד יצאו למרחב למצוא להם מקום להסתתר. הילדים היו תשושים משהיה של 14 ימים בתעלות הביוב ללא אוכל או שתיה עד כי בקושי נשמו. היה צריך להשאירם במקום כלשהו שיתאוששו. הם הגיעו לבונקר שלנו, שאף הוא היה פרי עבודתו של Aron Shapira. כאן הושארו הנשים והילדים. שאר הגברים יצאו לחפש מקום מסתור חדש. הם יצאו לכיוון היערות. לאחר יומים של הליכה הם הגיעו למקום שנראה מאוד בטוח. Aron Shapira סיפר לנו מאוחר יותר כי המקום נראה בטוח מכיון ורגל אדם לא דרכה ולא תדרוך בו. הם חפרו ובנו

בונקר במעלה הר ל-12 איש ובזמן הבניה גרו במחנה ארעי שבנו לעצמם ביער. לאחר 14 יום הבונקר היה גמור. במעט אוכל וכסף שאספו מחברי הקבוצה הקימו מאין קולקטיב. איש הקשר שלהם אל העולם החיצון היה היערן ואישתו, שכונתה בגלל אופיה הטוב "אשת הזהב". אנשים אלו היו מאוד אמינים על כולם.

אישתו של Aron Shapira היתה איתנו כל אותה עת בבונקר וחלומה היחיד היה לראות את בעלה שבלעדיו, ע"פי דבריה, לחייה לא היתה כל משמעות. חלומה ובקשותיה נתמלאו לאחר זמן קצר עת היגיע מכתב ממנו שבו כתב כי הכל בסדר וכי בקרוב יתראו. לאחר שבועים הופיע הוא בעצמו, מזוקן וחזק כמו טרזן מהגונגל, לאסוף את הנשים והילדים אל המסתור ביער שהיה בטוח ביותר. הוא נשאר איתנו בבונקר 5 שבועות והעיכוב, ע"פי דבריו, נבע מסידורים אישיים. הייתה לי ההזדמנות להכיר את האיש הגאון הזה ולהתפעל על אומץ ליבו להיות מחוץ למסתור ולעבוד ביער, הוא ידע לטפל במחלות, דבר חשוב ביותר במקום שכוח אל זה. היום הוא עזב בלוקחו עימו את הנשים והילדים, את בן דודי Leizer Shönfeld (אח של Aizik). גם אני רציתי מאוד לעזוב ולצאת מ"הקבר" הזה אבל Aron Shapira סרב בטענה שאין לנו כסף ואי אפשר יהיה לספק לכולנו מזון בניגוד למצב בבונקר בו אנו שוהים כיום. הוא הבטיח להשאר איתנו בקשר מכתבים והכניס אותנו בסוד כתב הסתרים שהמציא בשם Gaderipoluty. ידוע היה שאי אפשר לנהל תכתובת כלל שלא דרך השלטונות ובמיוחד עכשיו מכתב שהיה נתפס יכל היה להסגיר את כולנו. אבל גם נקודה חשובה זו לא נעלמה ממוחו הפורה של Aron Shapira ועל כך גאוניותו וההערכה שלנו כלפיו.

באי סבלנות רבה אנו ממתנינים לאות כלשהו ממנו על הקורה אצלם ואיך הגיעו אל הבונקר הסודי שלהם שרק האלוהים ו-Aron Shapira יודעים על מקום המצאו. אני חייבת פה להזכיר דבר מה שסופר לנו ע"י המהנדס Backenroth אשר ביקר אותנו פה, מאחר והוא בעל הסוד שלנו ומספק לנו את המזון. הוא סיפר כי הגסטפו צילמו את כל הבונקרים שבנה Aron Shapira ורצו לתפוס אותנו חי ולהכיר את המהנדס המוכשר הזה.

חיכינו לידיעות מ-Aron Shapira יותר מ-7 שבועות אבל לא קיבלנו שום מכתב ממנו או ממה שהיו מיושבי הבונקר שלהם. ביום 9/11/1943 היגיעה אלינו בשורת איוב. בעל הבית שלנו בישר לנו, דרך הארובה, כי הבונקר של Aron Shapira התגלה והוא כנראה הצליח להמלט ואת כל השאר תפסו והובילו לבית המשפט ב-Drohobycz לחקירה. גם לנו צפויה עתה סכנה גדולה אם משהו מהנתפסים יפלוט משהו על הבונקר שלנו. בקשנו מיד מהמהנדס Backenroth כי יגשש מה קורה. היו שתי סיבות שפנינו אליו. האחת הוא הכיר היטב את הסיפור על Aron Shapira. השניה היתה כי משפחתו של Munia Badjan, שהיה עובד משרדו, היתה איתנו בבונקר. מהידיעות שסיפק נודע לנו כי לבית המשפט הובאו 5 אנשים מהבונקר ההוא. כמה שעות מאוחר יותר הגיעו לבונקר שלנו 4 ניצולים מהבונקר של Aron Shapira, שני אחיו ושני אחיניו. הם סיפרו לנו את כל האמת על מה שקרה שם וזו הקפיאה את הדם בעורקנו. על הבונקר היה כנראה מעקב והקורבן הראשון היה Leizer Shönfeld אשר נורה מיד עם הציצו מפתח הבונקר החוצה. הקורבן השני היה Aron Shapira עצמו אשר ניסה לברוח ונורה מיד. עם כאב נורא בלב, שבורים ורצוצים לאחר 3 ימי מנוסה בלתי פוסקת והסתתרות ביער הגיעו הניצולים אל הבונקר שלנו. הם נראו נורא: מלוכלכים, מורעבים ומסכנים. נתנו להם אוכל וגם מים וסבון כדי שיתרחצו. הסבון החל להיות מצרך מבוקש ביותר בבונקר והיה מאוד קשה להשיגו לאחרונה.

בבונקר שרר עצב רב על אובדן אחינו. הרושם שהותירה אחריה הידיעה המרה היה קשה וכולנו היינו שבורים ימים רבים. **יהי זכרם ברוך !!!**

המחברת השניה

ביום 30/6/1941 נכנסו הגרמנים ל-Drohobycz. הרגשתי תוגה בדומה לחושתם של כל היהודים. הרגשנו שהמפולת מתקרבת. זו היתה הרגשה אינטואיטיבית שלצערנו לא הכזיבה. כבר למחרת נערך פוגרום גדול ביהודים. האוקראינים בקשו את דמנו והגרמנים הגישו לו אותו ללא הנד עפעף ממש על מגש של כסף. הם הרגו וטבחו באוכלוסיה היהודית ללא רחם ובצורה פראית.

לי אישית לא קרה דבר כי הלכנו לביקור ברח' Skotnicka, למקום שפראי אדם אלו לא הגיעו באותו היום. אולם בבית שבו נולדתי ברח' Leon Reich מס' 15, שנקרא קודם לכן רח' Szpitalna, קרו סצינות נוראיות של הרס, חורבן ורצח. הרוצחים התנפלו על הבתים וגררו את האנשים, תוך מכות והתעללות ישירות לבית המשפט. כמה ברי מזל הצליחו להחלץ מידיהם ולברוח. העקבות שהותירו מאחוריהם הרוצחים היו נוראים.

עבורנו התחיל גיהנום ממש. פקודות, הוראות וגזירות נתחו עלינו אחת אחר השניה כמו רעמים ביום בהיר והיכו בנו באופן שיטתי יום אחר יום, שעה אחר שעה. תדירות הגזרות שנחתו עלינו היתה כל כך גבוהה שאי אפשר היה להתאושש. אסון אחר אסון נפל עלינו בכל כובד משקלו.

שבוע אחר הפוגרום חייב היה כל יהודי לענוד על זרועו רצועה לבנה ועליה סמל מגן דוד. רצועות אלו שיחקו תפקיד חשוב בחיינו מאחר והליכה ברחוב ללא הרצועה הלבנה היתה כרוכה בעונש מוות מידי. הרצועה הודיעה למעשה כי עונדיה הם משוללי זכויות אנוש ונידונו לעונש מוות שיכול להיות מבוצע בכל רגע ורגע על פי רצונם המשתנה של שלטונות הכיבוש הנאצים. חיינו היו בסכנה מכיון שכל איש גסטפו יכול היה לעבור ברחוב לשלוף אקדח ולירות בכל אחד שענד רצועה והיה "במקרה" גם יהודי. שום חוק לא הגן עלינו והיינו הלכה למעשה נטולי זכויות. מצבנו היה ללא שום תקווה. חיינו כמו חיות מוכות שבנסותם להרים את הראש ולהתאושש היו מוכים שוב ושוב בשוט. אסור היה להרים את הראש ולשאול מדוע זה מגיע לנו. לא היה לפני מי להתלונן ולמי לפנות. כבר בחודשים הראשונים תחת שלטונם של התלינים הנאצים מלאנו מרירות וצער. חיכינו לעזרה וציפינו לניסים אשר לצערנו בוששו מלהגיע. חיינו באשליות והשתעשענו בתקווה שאולי זה רק חלום ושבקרוב כל זה יסתים. אולם העידוד והעזרה לא הגיעו ותחתם ארעו אסונות הולכים וגדולים.

בתאריך 19/8/1942 כמו רעם ביום בהיר, ללא שום סיבה ולו הקטנה ביותר, החלו הגרמנים בשיתוף עם המשטרה האוקראינית בתפיסת יהודים כצייד כלבים שוטים. ביום זה נתפסו 60 יהודים וביניהם גם אחי הצעיר ואני. הובילו אותנו אל מטה הגסטפו, רשמו את שמותינו והובילו אותנו אל בית המשפט תחת משמר של שוטרים אוקראינים. בבית המשפט העמידו אותנו לאורכו של מסדרון ארוך והחלו להכות אותנו בשוטים בצורה ברוטלית ובלתי אנושית. הועמדנו דום עם מבט תקוע ברצפה במשך שעה ארוכה ומי שהעז לזוז הוכה בצורה קשה ביותר. לאחר מכן "זכינו" לביקורם של אנשי הגסטפו, אלו שציוו להכותנו, ואף הם הפליאו בנו את מכותיהם עד זוב דם והשפילו אותנו עד כדי כך שכל אחד ייחל לעצמו להגאל ממצב זה כמה שיותר מהר ע"י כדור המוות. לאחר שעה של הכאות נוראיות סגרו אותנו בתאי הכלא של בית המשפט. ישבנו שם מוכים ומבוהלים ללא שום ידיעה מה יעשו איתנו ומתי. כך ישבנו שלושה ימים ושלוש לילות בהמתנה למוות. החלום של כל אחד מאיתנו היה שירו בנו כמה שיותר מהר מאחר ולא היה שום סיכוי כי יתרחש נס ונישאר בחיים לאחר כל משעבר עלינו והיינו עדים לו.

לאחר התערבות היודנרט שוחררו 20 איש וכל השאר נורו למוות ע"י כיתת יורים בסמוך לחומת בית המשפט. בין ה-20 המאושרים היינו אחי ואני. הסתבר לנו

מאוחר יותר כי מאחר ולא הגענו הביתה התעורר חשד כי קרה משהו ולאחר ברור נוסף נודע כי נתפסנו. הופעל חוק השוחד ואנו שוחררנו. בינתיים נערכו עוד אקציות רבות קטנות וגדולות. בימים 7/8 ו-8/8 שנת 1942 נתפסו ונשלחו למוות 4000 יהודים: זקנים, גברים, נשים, ילדים וטף. מי שנתפס בימים אלו אחד היה דינו - מות. לא עזר דבר. מי שנתפס נועד לאבדון מי שהצליח להתחבא שרד אבל ... עד האקציה הבאה.

לכל אקציה היה אופי אחר והיא נוהלה בצורה שונה, כך שאי אפשר היה לצפות לארועים מראש ולא להתגונן. הן התנהלו לעיתים באופן מתוכנן ולעיתים באופן אקראי, לפעמים בעוצמה ובברוטליות שאין דומה לה ולפעמים בהדרגתיות ובמתנינות. לאקציות קדמו חרדות נוראיות שלפעמים היו גרועות יותר מהאקציות עצמן. הפחד היגיע לממדים כאלו שאנשים הוכו שיתוק והמתינו למוות שיגיע ויגאל אותם מיסורים של העולם הזה. טרגדיות מסוג זה נישנו תחת השלטון הגרמני מידי יום והיו מנת חלקם של כל היהודים.

האקציה שהתחילה באופן לא צפוי וארכה 4 שבועות, 4/11÷30/11, היתה אחת מהנוראיות מסוגה. תוך כדי ניהול האקציה הזו נפוצה שמועה כי עד ראש השנה האזרחית החדשה יחוסלו כל היהודים בעיר ולמעשה לא תהיה זכות קיום אף לא לאחד מהיהודים. ידיעה זו היתה מוסמכת מאחר והגיעה מהיודנרט אשר הסתמך על מקורותיו בגסטפו. ידענו כמובן כי פעולות דומות כבר קרו בערים ובעירות ברחבי פולין והן מחוצה לה.

חברי היודנרט יעצו בסוד ליקיריהם, מכריהם, חבריהם והקרובים להם כי יברחו ויתחבאו היכן שרק ניתן על מנת להציל את חייהם. אקצית החיסול היתה אמורה להתחיל ב-8/12. החרדה היתה נוראית ויהודים רבים הסתתרו אצל הארים. בתמורה נעשו עם התושבים הארים הסכמים שונים, שהניחו כי המלחמה תארוך עוד 3 עד 6 חודשים. ההסכמים היו בעיקרם כספיים. עבור מקום המסתור ימסרו לידיהם של הארים כל חפצי המסתתרים והתשלום על זמן שהיה יעשה בתשלום חודשי או בתשלום אחד מראש על כל תקופת ההסתרה המשוערת. היו גם יהודים רבים אשר יצאו להתחבא בכפרי הסביבה אצל איכרים שהכירו. בתאריך 6/12/42 נעלמו כל חברי היודנרט בהשאירם את האוכלוסיה היהודית לגורלה, ללא מנהיגים. כל מי שרק יכול היה, לאחר שלקחו דוגמה מהנהיגים, נס על נפשו והתחבא. גם אני, מבוהלת, חיפשתי מחבוא מבלי לעשות חשבון לאיש וללא בוש העיקר להתחבא ולשרוד. מענין שכאשר עומדים מול המוות לחיים יש ערך כפול ומכופל. רק אדם שעבר את הזועות הללו בגופו ונפשו יודע להעריך את ערך החיים. השאיפה לחיות, ובמיוחד בזמנים כאלו, היא ללא גבולות. העיקרון המנחה היה להחזיק מעמד ולעבור את הזמנים ואת המאורעות ולשרוד. קיימת היתה בלב תקווה בלתי מובנת והמתנה לנס שיקרה וכל זה יסתיים ואנו נשרוד ונחיה חיים נורמלים.

באמצעותו של המהנדס Backenrot היכירו לי איכר אחד בשם Bereski מהכפר Meducza ליד Uniatycz. איכר זה היה אמור להסתיר אותנו אחרי חיסול הגטו עד סוף המלחמה. היה לי לאיכר זה אמון בלתי מסויג מאחר והומלץ ע"י האדם המהימן עלי ביותר, המהנדס Backenrot. אחרי מספר שבועות של אריזה והכנה לנסיעה, עזבתי ראשונה את הבית בתנאי שאני אמורה לכתוב מכתב הביתה בו אתאר את הבונקר ואת התנאים בו ורק אחרי כן יבואו האחרים. ביום ראשון 26.12.1942 בערב הגיעה עגלה מהכפר עליה הועמס המטען אותו הייתי אמורה לקחת איתי למקום המסתור. הלבישו אותי כאיכרה והייתי אמורה להמתין במקום מסוים ורק אז לעלות לעגלה ולהצטרף למטען שלי. הוראות אלו נתן האיכר Bereski, למען הזהירות הבטחון של כולם. העגלה עם המטען המשיכה ישירות לכפר בו הייתי אמורה להסתתר ואותי הובילו לאוקראינית, אחותו של אחד האיכרים שאליו היה אמור Bereski לקחת אותי להסתתר. ביתה של האוקראינית

היה כמעט בסוף העיר ואני הגעתי אליו תוך סכון חיים ממשי מאחר והלכתי לשם ללא סרט על זרועי. שם נאמר לי, שוב מטעמי זהירות ובטחון, להמתין בחדר הסמוך. לאחר מספר שעות של המתנה, כאשר מהחדר הסמוך נשמעים לחשושים וחלקי משפטים קטועים, נכנסו ואמרו לי כי כעת הזמן הטוב ביותר לצאת לדרך וכי נלך דרך השדות והיער כי זו הדרך הבטוחה ביותר מאחר ובשעה זו אין נפש חיה בחוץ וכך לא נתקל באף לא אדם אחד.

ללא חשד כלשהו ועם כוונה הטובה ביותר בלב להנצל ולהתראות מאוחר יותר עם הקרובים והיקרים לי ביותר, ותוך כדי סיכון חיים אמיתי, יצאנו לדרך כאשר אני נתונה לחסדיהם של אלו שהומלצו ע"י הנאמנים לי ביותר. יצאנו בסביבות חצות לדרך, שני האיכרים ואני. אחד מהם היה Bereski, שהיה איש הקשר, שהכיר את הכפר Uniatycz ואת האיש Hrynje Gorski אצלו היה המחבוא. האיכר השני שהלך איתנו היה אחיו של Gorski ושימש כמורה דרך. בדרך חצינו שדות, נהר ואת יער Uniatycki. הלילה היה אפל והפחד היה נורא. כל תזוזת ענף בין עצי היער היתה מסמרת את שער ראשי, היה נדמה לי כל הזמן שמהו מתקרב, מאזין, עוקב אחרינו או אורב לנו. הדרך עצמה היתה מתישה וחלקלקה. היו מקומות בהם מעדתי ונפלתי לתוך בורות כאשר הענפים שורטים את פני וקורעים את מטפחת הראש אותה קשרתי לראשי. לאחר כשעה וחצי של הליכה, מותשת, מזיעה ומפוחדת, יצאנו מהיער ונכנסנו לתוך שדות חרושים עם רגבי אדמה קפואים. הייתי מאוד עיפה, ממש תשושה, מאחר ולא הייתי רגילה לסוג זה של הליכה בדרכים לא דרכים עם מהמורות ומכשולים. הייתי כל כך עיפה כי בעת ההליכה הרגלים ממש התקפלו תחת. קיויתי כל רגע כי נגיע כבר למקום. נביחות כלבים, לאחר כשעת הליכה נוספת, בשרו לי כי הכפר כבר לא רחוק. כאשר הגענו סוף סוף למקום השאירו אותי בחוץ, ליד המתבן, וכל השאר נכנסו אל תוך הבית. עמדתי לבדי בחוץ רועדת מקור ומפחד. במוחי התרוצצו במהירות מחשבות רבות ושונות, אחת רודפת אחר רעותה. לבסוף יצא Bereski ועשה לי סימן להתקרב ולהכנס לבית. מיד עם הכנסי אמרו לי לשלם כסף למורה הדרך. כמו הבזק חשמלי עברה במוחי המחשבה כי משהו פה לא בסדר ושכנראה נפלתי לתוך מלכודת. מאחר ולא היה לי מה להפסיד, הימרתי ואמרתי לאיכרים כי אין בידי שום כסף מזומן וכי כבר בבוקר אשלח איתם מכתב למשפחתי בו אבקש כי ישלמו להם. למזלי האיכרים האמינו כי אין איתי את הכסף ובמקביל הסבירו לי כי אינם יכולים להסתיר אותי מפחד הגרמנים. פתאום הכל התבהר לי. הם תכננו לקחת את הכסף ולחסל אותי בדרך כלשהי. הם יעצו לי להסתלק הביתה מהר ככל האפשר. הייתי במצב נואש ממש. את הדרך חזרה לא הכרתי והיכן להסתתר לא היה לי. המחשבה היחידה שהטרידה את מוחי היתה איך להגיע הביתה. מה עלי לעשות? התחננתי בפניהם כי יקחו אותי הביתה והשבעתי אותם בשם כל הקדושים שישמרו עלי ויקחו אותי חזרה. דיברתי שוב ושוב אל מצפונם ובמקביל הבטחתי להם כל סכום כסף שיבקשו. לבסוף השתכנעו ויצאנו לדרך חזרה. תארתי כבר את הדרך אל הכפר. הייתי עיפה מאוד אבל בשל המצב החדש שנוצר כאילו צמחו לי כנפים וכוחות נסתרים הפעילו את רגלי וזיעה קרה שטפה את גופי לפרקים. הפחד בדרך חזרה היה גדול ועצום מהפחד בדרך אל הכפר. מיותר לציין כי הדרך הביתה היתה שונה מההליכה אל הכפר. השנים שהובילו אותי הביתה הלכו לפני מתלחשים ביניהם כל הדרך. ידעתי כי הם מדברים עלי ופחדתי עוד יותר. לא הייתי בטוחה כי אגיע חיה הביתה או שמא ירצחו אותי ביער. אינסטינקט חבוי דחף אותי קדימה ולחש לי לשאת את רגלי ולברוח אבל לא היה לי האומץ לכך. התחנפתי לאיכרים כמה שרק יכולתי ושיבחת את אותם על טוב ליבם ניסיתי להיות איתם כמה שיותר חברותית וכמה שיותר זמן על מנת להסית את מחשבותיהם ממני. הסברתי לעצמי בקול רם את עמדתם כאילו אני מבינה אותם ואני למעשה לא דורשת מהם לסכן את חייהם תמורת הצלת חיי. הבטחתי להם הרי זהב תמורת הבאתי הביתה. מרוב דיבורים גרוני ניחר. הם הלכו

בשקט רוב הזמן או שלא ענו לי כלל או שענו דברים לא לענין. לבסוף השחר החל להפציע והלילה המקברי היגיע לקיצו. התחלנו להתקרב אל העיר ואז ידעתי כי ניצלתי מידיהם. בטחוני החל לשוב אלי. התחלתי לרתוח מכעס הולך וגובר על תכנונם לפגוע בי נפשית וגופנית אבל עצרתי את עצמי עד הגיענו לעיר. בהגיענו לרחוב Samborska לא יכלתי להתאפק יותר. שלפתי את סרט הזרוע, אותו החבאתי על גופי, והתפרצתי עליהם בצעקות. נתתי להם להבין כי אני יודעת מה תכננו לעשות בי לאחר נטילת כספי ואז גם שלפתי את חבילת הכסף שהיתה ברשותי והראתי להם אותו. בנוסף גם אימתי עליהם כי יצטרכו לתת דין וחשבון על מה שהם ניסו לעולל לי. ברחתי הביתה כל עוד רוחי בי בהשאירי אותם ברחוב ניצבים פעורי פה ונדהמים כמו שני פסלים, לאחר שראו את סכומי הכסף שהיו בידי. להתנקם בהם ממש לא יכלתי כי לא היה קיים שום חוק שיגן על יהודי ולכן לא חששו מהלשנה או תלונה. למרות זאת הם היגיעו לביתנו, התנצלו וניסו בטענות שונות לתרץ את מה שקרה בנוסף הבטיחו גם להשיב את המטען שלקחו, דבר שלא קיימו לעולם.

להנצל מידיהם של פראי האדם הללו, ולמעשה להנצל מהמוות, לחזור הביתה ולהיות שוב עם יקירי היה עבורי נס גדול. המעשה שימש גם לקח ליהודים אחרים שרצו וקיוו לברוח ולהסתתר אצל הכפריים.

הייתי שוב באי וודאות מאחר ולא היה לי היכן להסתתר לקראת אקצית החיסול ההולכת וקרבה.

היתה הזדמנות נוספת שלא סיכנה את חיי אולם היא לא עברה בשקט. איש בשם Swirniak שגר ב-Drohobycz בשכונה בשם Górka ליד המסבאה Puca ניצל את הזמנים ועשה עסקים בהסתרת יהודים. הלכתי אליו בעצתה של אחותו של Hesio Köning, ששמה היה Pnina. בעת שהיתי שם נגנב לי מעיל חדש למדי שהיו תפורים בו \$400. אחרי דין ודברים שלא הביא לתוצאות אימתי עליו כי אלך לשלטונות להלשין עליו כי הוא מסתיר יהודים. מפחד כי אבצע את זממי החזיר לי \$300 בלבד בהשאירו את יתרת הסכום בידי. מקרים מסוג זה נשנו אצל אנשים רבים אחרים. לאחר אקצית ארבע השבועות שקטה הסביבה וכל חרדה שנוצרה סביב אקצית החיסול שקטה אף היא. השמועות על האקציה נראו מופרחות אף אם באו מפיהם של ראשי היודנט.

בזמן זה נוסד גם הגטו הסגור. שארית היהודים שנותרו בחיים מהאקציות ומשאר הרדיפות היו קומץ קטן בלבד, ממה שנקראה בעבר יהדות העיר Drohobycz. הם רוכזו במספר רחובות כאשר משפחות אחדות חיות בכל דירה ודירה. החיים באזור הגטו התנהלו באוירה של פחד, אימה, אומללות, רעב ותקווה קלושה להשרדות בחיים.

חודש מרץ שנת 1943 היה מלא תקוות קלושות בשל הצלחתם של בנות הברית, אותם אנו מחשיבים כמשחררים, במלחמה נגד הצבא הגרמני. החודש עבר ללא ארועים מיוחדים. בשלב זה הסתיים שלב האשליות ואנו נעשינו אדישים ללא גבול, מלאי ספקות של השארות בחיים במלחמה הכוללת הנוראה זו. שקט ושלווה מוזרים שררו בינינו ושום דבר לא הפריע לחיינו שנגררו איכשהו בצורה קשה, כואבת, עצובה וללא תקווה. אפילו השמש, שהייתה תמיד מקור שמחה, הפריעה לנו עכשיו ושחקה את עצבנו המרוטים שכן הזכירה לנו כי בעולם דבר לא השתנה והטבע לא מושפע ממה שקורה לנו.

הרצון לחיות, ואפילו רגע קצר, היה חזק ובלתי מובן. רצון זה יכול היה להעלם פתאום בהשאירו אחריו חלל גדול וריק ומרירות ללא גבול אשר העיקו ודכאו אותנו. אפילו התקווה נטלה מאיתנו ורק המחשבות נשאו אותנו קדימה כאשר השאלה המרכזית היתה ומה הלאה? ומה הלאה?

את האופק האפל לא יכל להאיר ניצוץ ואף לא זיק של תקווה. קשה היה לנו ברגעים אלו. מחשבות שונות ומפחידות החזירו אותנו לעיתים תכופות אל המציאות

הנוראה, ממנה ניסינו להמלט בכל דרך אפשרית. קשה, קשה מאוד, אבל חובה להביט בעיניה של המציאות ולקוות לטוב יותר, העולם בכל זאת יפה ומלא הבטחות. היה חבל לנו "לעזוב" את כל זה. אבל למה?

חלף גם חודש אפריל. באו ימי שמש, ימים נהדרים בהם הטבע התעורר לאביב וריח הירק הזכיר לנו אביבים דומים שעברו וחלפו להם ללא שוב. התעוררות הטבע עוררה התרגשות, תשוקה ותאווה חזקה ולא מובנת לחיים. אבל לא כך היו פני הדברים פה ואפילו עינויי Tantal התגמדו לעומת מה שאנו עברנו פה בגטו. היוזנרט אסר עלינו לצאת מפתח הבית במשך היום לרחובות, כדי שהשלטונות לא יראו כי יש יותר מדי יהודים בגטו. ישבנו בבתי המלוכלכים של הגטו העני והבטנו דרך החלונות כיצד השמש מחייכת אלינו והירק מזמין אותנו אל חיקו. ישבנו כך, בטלים מכל מעשה, סופרים שעות. הזמן זחל לאיטו ולא הביא עימו תקווה. כל מידע, גם מידע פוליטי, לא הביא עימו מסר שהצביע על תקווה כלשהי אלה רק מרט שוב ושוב את עצבנו ושינה תוכניות שרקמנו.

רק מזג האוויר הטוב והנוח במיוחד הכתיב כיווני מחשבה חיוביים כי בחודשים הבאים יהיו החדשות מבטיחות יותר ויחולו שינויים מפליגים לטובה. היינו מרוצים כי נותנים לנו לחיות בשקט מאחר ולא דובר על אקציות כבר זמן רב למדי. את החיים האפורים והמשעממים בגטו קיבלנו כחסד מידי שמים, העיקר שיהיה שקט ושיעזבו אותנו לנפשנו. היינו מוכנים להתפלל לאלוהים שישמור על המצב והיינו מוכנים גם להקריב קורבנות לשם כך.

האקציה שנערכה ב-Sambor, עיר לא רחוקה מ-Drohobycz, הכתה בנו לפתע והותירה אורח קשה לאחר תקופה שקטה וארוכה. שוב נתלו מעלינו עננים כבדים ושחורים. דכאון, אומללות ויאוש מלאו את לבבות כל היהודים. בעיר זו נפלו 1200 קורבנות חפים מפשע, ללא שום אבחנה והגנה כלשהי, לידי מרצחים ברברים של העם הגרמני. מילוי פקודה של איש אחד, לשביעות רצונו ולמען סיפוק יצרים ברברים ואפלים, הביאה לנחלי דם ודמעות של יהודים: אבות, אמהות וילדים קטנים. אין מילים לתאר את האכזריות הנוראה שבה נרצחו ואת הרגשתנו מלאת הכאב, השתתפותנו בצערם של הנותרים ואת רגשות הנקם שפעמו בנו. שמועות על גל הפוגרומים, ששטף את ערי האזור, היו תלויות מעלינו כמשא נגד ומאיים למשך כשבועיים ימים ויצר גל חרדה. רק ביום הראשון של חג הפסח עברה החרדה ושבנו לחיות את חיינו היום יומיים. השתדלנו לא לחשוב ולא לדבר על האסון הגדול שלנו, רצינו להאמין שהדבר לא ישנה ובכל זאת האלוהים ירחם עלינו וישחרר אותנו משלשלאות שבי נורא זה.

עברו, חלפו להם ימי חג האביב, ימים גדולים ויפים. מזג האוויר היה שוב לצידנו ופיזר את העצב, ויצר אשליה מוזרה אשר הפיחה בנו תקווה והוסיפה מרץ להלחם למען החיים ובמקביל חיזקה בנו את שאיפות הנקם באלו אשר פגעו ביקירנו ובאלו אשר גרמו לנו לעול נורא זה.

בימים האחרונים של חודש אפריל הגיעו אלינו ידיעות מ-Warszawa כי בגטו שם מתנהלת מזה שבועים מלחמה וכי היהודים שם לוחמים בגרמנים. הגנה עצמית זו, שנתמכה בחלקה ע"י הפולנים, הציבה מול הגרמנים התנגדות יהודית אקטיבית של לוחמה עד האיש האחרון. מצד אחד היינו גאים על אחינו הנוקמים בגרמנים אבל מצד שני הידיעות על חיסול הגטו פגעו נוסף בלב כולנו.

התאריך היום הוא 5/5/1943 ודבר לא קורה. בימים הראשונים של חודש מאי, לא השתנה דבר. הגיעו לאוזננו שמועות על מתקפות הן של הגרמנים והן של צבאות הרוסים והאנגלים. המצב בגטו היה קודר ומלא יאוש. הידיעות על דיכוי המרידה בגטו ורשה ועל השמדת שארית היהודים שם פגעו בנו מורלית.

הבטיחו לנו שקט עד סוף החודש אבל היה קשה להאמין בכך. כפי שלא מאמינים לגנב שלא יגנוב שוב כך אי אפשר היה להאמין לרוצחים שמספיק להם מדמנו אבל הרצון והצמאון לשקט, הכתיב לאנשים להאמין שאומנם כך יהיה. מזג האוויר הלך והשתפר וימי שמש תכפו ובאו. אני השתזפתי, סגרתי את העיניים כחולמת ונגד עיני

חלפו תמונות של שנים עברו, כמו בסרט. הכל נראה רחוק כל כך, זר, וקשה היה להאמין כי אנו הננו הגיבורים של האסון המתרחש.

במקום לקדם את בוא האביב ולשמוח למראה שלל הירק והפרחים ולהנות מריחות הפריחה הנהדרת ישבנו, אנו הנידונים למוות, בדירותינו הקטנות והתפללנו על חיינו מאחר ואימת הפקודה למחוק אותנו מעל פני האדמה היתה תלויה באויר ויכלה לנחות עלינו בכל רגע ורגע.

ב-8/5 היגיעו ידיעות על נפילתה של העיר Bizerta והעיר Tunisia לידי האנגלים והאמריקאים. דובר גם כי הרוסים התקדמו בחזית העיר Noworossijska.

ב-21/5, כמו רעם ביום בהיר, נפל עלינו האסון. כמו להקת פראים התנפלו עלינו אנשי הגסטפו השיכורים ואיתם אנשי המיליציות השונות והוציאו מתוך הגיטו 600 קורבנות ללא כל סיבה. הקורבנות הוסעו מחוץ לעיר למקום בשם Branica וכן למחנה Magierów והומתו שם באופן מחריד בתאי הגזים.

הרדיפות, חוסר העצמאות וחוסר הבטחון לצאת ולהסתובב חופשי היו כאין וכאפס לעומת החשש מהמוות הנורא שארב לכל אחד מאיתנו בצורה של "הסעות" ליער Bronski. ביער זה נהגו לקבור בקברי אחים גדולים, שנכרו ימים מעטים קודם הטבח, את המוצאים להורג במכונות יריה, כשביניהם פצועים רבים.

ביום שבת 5/6/1943 פרצה האקציה הנוראה ביותר, אקצית החיסול, שלה ציפינו כבר זמן רב. לא עזר שום מסתור או מקלט. כל מי שהיה יהודי היה חייב להעלם מעל פני האדמה.

אולם, למרות עונש המוות שריחף על ראשיהם, היו תושבים ארים, שתמורת הרבה כסף או סתם לב חם, נתנו מחסה ומסתור ליהודים. לא כולם מאלו שלקחו על עצמם את המבצע הגדול הזה החזיקו מעמד. היו כאלו שכעבור זמן מה החלו חוששים לחייהם והראו למסתתרים בביתם את הדרך החוצה. התרוצים שהתלוו לכך היו שונים ומשונים אבל הכוונה היתה אחת. מצבם של הארים היה במקרה זה דומה למצבם של היהודים, במידה והיהודים נתפסו היו בדרך כלל מגלים, לאחר עינויים, אצל מי הסתתרו.

האקציה החלה לפני עלות השחר, בשעה 03:00, כאשר הגטו הוקף בטבעת צפופה של אנשי SIPO, Shupo ושוטרי המשטרה האוקראינית. למטרת החיסול גייסו בנוסף את אנשי Shupo מהעיר Stanislawsk, שהיו ידועים באכזריותם ובביצוע רציחות המוניות וכן בהוצאות להורג של יהודים. נסיונם הגדול בגילוי מקומות מסתור ובונקרים תת קרקעיים וכן האופן השיטתי בו חיפשו את המסתתרים הביא לגילוי רב מקומות המסתור. האקציה הופסקה לקראת הערב וחודשה לקראת יום שני בבוקר. במשך הלילה ובמשך יום ראשון הצליחו מעטים, בעיקר בני נוער, להציל את עצמם בבריחה מהגטו אל מחנות העבודה ואל מכרים ארים.

הגסטפו הכריז על חיסולו המוחלט של הגטו שמשמעותו היתה כי כל יהודי שיראה כעת דינו מוות. העיר Drohobycz הוכרזה כעיר "חופשיה מיהודים" או בשפת השלטונות "Judenfrei".

אנחנו נחשבנו כברי מזל במיוחד כי עד אותו היום לא נפגעה משפחתנו כלל. לעיתים נדירות ניתן היה לפגוש בגטו במשפחות כאלו. אבל ביום שחור זה הצליחה ידו הארוכה של היטלר להשיג גם אותנו.

הגטו בער ומי שיכל ברח מהגהנום. נותרנו אבודים ללא מטרה ותקוה. אבא היה זקן וחולה ואמא זקנה וכך נותר לנו רק להמתין כי יבואו ויקחו אותנו ליער Bronica. ההורים הבינו את המצב הטרגי והתחננו בפנינו והשביעו אותנו בשם כל הקדושים ותוך קללות נוראיות כי נציל את חיינו והם ישארו מאחור עם האמונה באלוהים ויהיה מה שיהיה. כל אחי ואחיותי ואני, עם כאב בלב שלא ניתן לתאר, היינו מיואשים.

רצינו למות כולנו ביחד. רצינו שיקחו את כולנו ולא יפרידו בינינו. צר היה לנו להפקיר מאחורינו את היקרים לנו ביותר בעולם לידי המרצחים הנאצים. דבר לא עזר לנו. הורינו, אל מול האסון הנורא הזה תוך יאוש נוראי, התחננו בפנינו שנציל את עצמנו כמו שעשו האחרים. הם שבו והסבירו לנו כי ימי נעוריהם חלפו כבר ולשאר ימיהם, בנסיבות הנוכחיות, אין שום תכלית. ההקלה הגדולה ביותר עבורם תהיה הידיעה כי אנו ניצלנו וננקום את נקמתם בעתיד. היתה להם בקשה אחת ויחידה אלינו, אשר אותה גם מלאנו, מאחר והאמנו כי היא חשובה ואמיתית. הבקשה היחידה של היקרים לנו ביותר בעולם, חסרי המזל, היתה כי יביאו אותם לקבר ישראל ולא יקברו אותם בקבר אחים ביער Bronica. הם בקשו שנשיג עבורם רעל שאותו הם יקחו רק ברגע הקריטי, רק כשיראו כי אפסה כל תקווה לחיים, ובכך יחסך להם הרבה סבל גופני ונפשי. מלאנו את בקשתם זו בכאב וצער שלא יתוארו. עשינו זאת ליקרים ביותר לנו ושאלנו את שאלת המפתח היכן הצדק? אם קימים שמים ובהם שוכן אלוהים או כח חזק יותר אזי שינקום את הנקמה על אי הצדק הנורא, הבלתי אנושי, שלא ניתן לתאור ושמח אנושי לא יכול להבין. קנינו שני בקבוקונים של הנוזל הקטלני ובעינים מופנות הצידה מסרנו אחד לאבא ואחד לאמא. הכאב חנק את גרונו ולא יכלנו להוציא הגה מפינו ורק בכי חנוק הרעיד את גופנו ללא הפסק. את התמונה המחרידה הזו לא אשכח לעולם. היא השאירה עלי רושם כה עמוק וכה כואב ופערה פצע בליבי שלא ניתן לריפוי. בהשאירנו מאחור לבבות פגועים, פצועים וכואבים עזבנו את בית הורנו. ללא רגש כלשהו ובכאב לב יצאנו משם במחשבה אחת ויחידה להלחם בחיים העלובים הללו לשם מטרה אחת ויחידה נקמה על המעשים ועל העוולה שנעשו לנו. כאן תהינו - אבל לאן???

החלטנו כי כל אחד מאיתנו יפנה למקום אחר במחשבה כי רק כך יוכל לפחות משהו מאיתנו להינצל. כך גם קרה.

אחי הגדול, Icik, פנה אל מכר ארי, אחותי הקטנה Andzia ואני הלכנו עם האח הצעיר, Laibale, למחנה העבודה Ginsberg ומשם כעבור יומים עזבנו, אחותי ואני, אל מכר ארי. אחי הצעיר נשאר בשלב זה במחנה העבודה. כמו שכבר הזכרתי, היו תושבים ארים שלקחו יהודים על מנת להסתיר אותם אבל קבלו מהר מאוד "רגלים קרות" מפחד מפני הגרמנים והחלו לשלוח את היהודים החוצה בטענות שונות. דבר זה קרה גם לי לא פעם אולם לא ויתרתי ונלחמתי בכדי להשאר בחיים.

הלכתי למכר קתולי בשם Karol Niemilowicz. איש זה היה גר בבית קטן רחוק מהעיר, במקום שומם למדי ליד מחנה העבודה Dachowczarnia. זה היה מספר ימים לאחר אקצית החיסול וכדורים עדיין שרקו מעל הראשים. נערך צייד אחר אחרוני היהודים וההליכה אל המכר ארי הייתה כרוכה בסכנת חיים. המטרה שעמדה בפנינו היה למצוא מקום מחבוא עד סוף המלחמה. בלב הולס ובפחד שלא יתואר הגענו אל הבית. תחילה סיכמתי איתו על התנאים וסידרתי את כל העניינים הפורמליים, החומריים. לאחר מכן הובלנו למחסה שהכינו בעלי הבית במיוחד למטרה זו ובו נמצאו כבר מספר יהודים שאותם הכרנו. אנשים אלו ישבו שם כבר מספר שבועות והתנאים היו ממש מחרידים. המחסה נבנה מתחת לרצפה בצורה של מחילה מרובעת שגובהה כחצי מטר. היה צריך לשכב כל הזמן או לשבת עם ראש וכתפים מכופפים. היו שם לכלוך, לחות, חוסר אויר וריחות רעים מדלי ההפרשות. המצוקה היתה גדולה. בתנאים אלו, בזמנים נורמליים, אדם לא היה מסוגל להחזיק מעמד זמן רב ומספיק היה לשהות במקום זה שבוע כדי להתחיל לתכנן פרדה מהחיים האומללים. יתרונו הגדול של החור הנאלח הזה הייתה הסואתו היוצאת מהכלל כך שכולנו שתקנו וקיבלנו בהכנעה את התנאים הנוראיים. מול פני המוות והפחד הנורא היינו מוכנים לקפוץ לתעלות הביוב המצחינות ביותר וכאן היה לנו

"חור" מוסוה היטב ולכן לא חשבנו לרגע לעזוב ולחפש מקום מסתור אחר מפני האסון המאיים.

הבונקר היה מוסוה באופן מיוחד במינו: לבונקר נכנסו דרך המטבח, דרך תנור בישול שהיה בנוי מלבנים. מהתנור היו מורידים פלטה עליונה ואחר כך את הפלטה התחתונה עליה היה אפר. לאחר מכן ירדו עם סולם אל המחבוא שהיה למעשה קבר גדול. איש לא היה יכול לתאר לעצמו כי מתחת לתנור שבו בוערת אש, מוחבאים יהודים - אנשים חיים. אסור היה לדבר או לזוז בכדי לא להתגלות. היה צריך לעבור פה את הזמן הקריטי ביותר, כלומר את תקופת החיפושים אחר יהודים אשר מסתתרים בבתי התושבים הארים שנחשדו בהחבאת יהודים.

גם פה "נשבר" בעל הבית, מאחר וחשש לחייו והראה לנו את הדרך החוצה. יצאנו מהמחבוא, מגיהנום עלי אדמות זה, באמצע היום ישר לשדה נטוש בידיעה ברורה כי הולך להערך חיפוש במקום. נוכח הסכנה הגדולה ברחנו, אחותי ואני, להיכן שרגלינו נשאו אותנו והתחבאנו בשדה חיטה עד שעות הלילה המאוחרות. היה זה עבירי, כך לפחות היה נדמה לי, היום הארוך ביותר בחיי. כל שעה שעברה דמתה לשנה. ההמתנה היתה מעייפת ומורטת עצבים. חיכינו לערב על מנת לצאת ולחפש מקום חדש להסתתר. היה זו פרק זמן קשה ומסוכן. בעיר ובסביבתה נערכו ללא הרף חיפושים אחר יהודים נמלטים וכל אחד שהתגלה נורה למוות. כל האירגונים הקיימים שהיו כפופים לשלטונות גויסו למטרה אחת ויחידה: למחוק את זכר היהודים מעל פני האדמה.

הערב ירד סוף סוף ולאחר המתנה נוספת עמדנו לצאת אבל התלבטנו בבעיה לאן ללכת. הייתי שוב מיואשת מאחר ולא ידעתי לאן לפנות. מצאתי את עצמי עומדת שוב מול פני המוות מאחר ולא היה לנו מקום להסתתר בו. ללא בית, מוקפת באויבים הרוצים לחסל אותנו וללא קשר עם אחי, שהיה הדבר הגרוע ביותר מבחינתי, החלטתי בכל זאת להלחם הלאה, לא להכנע ולא לאבד תקווה. בחרתי, תוך סיכון חיי וחיי אחותי, להכנס למחנה Ginsberg שם נשאר אחי הצעיר לפני שנפרדנו. ברחובות העיר סובבו פטרולים גרמניים והרבה מלשינים שעשו את העבודה המלוכלכת למען הגרמנים. הם רדפו וירו ביהודים שברחו ממקומות מחבוא שנחשפו. גם הפעם הצלחתי לברוח מפניהם ולהגיע יחד עם אחותי אל המחנה שבו קיבלו אותנו בחום והופתעו לגלות כי שרדנו והצלחנו לחזור בניגוד לאחרים שנתפסו ונלקחו ליער Bronica ונורו שם למוות. היה אסור לנו להשאר במחנה והיינו אמורות לעזוב, אבל לאן? פחדנו להשאר במחנה, מאחר ולא היתה לנו הזכות לכך וכן חששנו מביקורת. בנוסף סיכנו את מנהלי המחנה, שצפויים היו לעונש מוות, בהחביאם אותנו. בפחד, שלא ניתן לתאור, נשארנו במחנה למספר ימים ולילות. כל דבר קטן מרט את עצבנו והפחד בתוך המחנה היה נורא. בנוסף לכל אלו נקר בנו ללא הפסק הצער והכאב על כי הפקרנו בידי הברברים הנאצים את היקרים לנו מכל - את אמא ואבא. המחשבות עליהם רדפו אותנו ביום ובלילה, לא נתנו לנו רגע של מנוח והניסו שינה מעיננו. האדישות שאליה נקלעתי עקב הארועים השונים שאותם עברתי הביאו אותי לסף הטרור. ברגעי חולשה אלו רציתי לחזור לבית הורי, אפילו במחיר חיי ולראות עוד פעם את פניהורי היקרים וליפול על חזה אימי ולבכות בכדי להוציא את כל המרירות והצער אשר נאגרו בליבי. מצפוני ייסר אותי ובליבי הצטבר צער שאי אפשר היה לתארו והיה צורך להשגיח עלי שלא אעזוב את המחנה ואברח אליהם. חיי איבדו את ערכם בעיני.

יום אחד היגיע למחנה נער שהתחבא בגטו יחד איתנו ועם הורי. הוא היה בן 10 והיה בנה של שכנתנו Rózia Richter, שבעלה הצליח לעזוב עם הסובייטים. היא נשארה עם שני ילדים, ילדה בת 14 בשם Pepe והבן בשם Milek. הם נלחמו בגבורה שלא ניתנת לתאור על מנת לשרוד. את כל האקציות עברו יחד איתנו במחבוא הקטן בביתנו. על אישה זו ועל מאבקה לחיים אפשר היה לכתוב הרבה. היא נלחמה כנמרה והיגיעה גם לרגעי יאוש בהם היא וילדיה היו נפוחים מרעב וכמעט החליטה לשים קץ לחייה וחיי ילדיה ולקצר את הסבל הנורא. הדבר היחיד שהחזיק אותה

ומנע ממנה את ביצוע תוכניותיה היתה התקווה שפעם הסיוט יגמר והיא וילדיה יתאחדו שוב עם האב והבעל. בפניו הם ישפוכו את ליבם, והוא, הבעל והאב, ינקום על העוול והסבל שנעשה להם.

הנער, תוך סיכון חייו הצעירים, היגיע אל המחנה עם מכתב מהורי. המכתב שהביא איתו, כמו אות מעולם אחר, הביאו לי אושר עצום. סוף סוף היה לי אות חיים מהורי. נישקתי לנער ושאלתי אותו שאלות רבות כמו: מה עושים הורי? איך הם מרגישים? האם הם זקוקים למשהו? הוא סיפר לנו כי הכל נשאר כפי שעזבנו ודבר לא השתנה. ההורים רצו לדעת מה קורה איתנו והאם אנחנו נמצאים במקום בטוח? כן סיפר לנו כי מלאי המזון הולך ואוזל, לפעמים אין מה לשתות ושבמחבוא מאוד חם ומחניק. מיד ארזתי את כל מלאי האוכל והשתיה שהיה ברשותי ושלחתי אותם עם הנער בצרוף איחולים רבים. ביקשתי מהנער שיבוא בעוד יומים ואשלח איתו מזון נוסף. הוא הופיע שוב כעבור יומים וכך במשך תקופת זמן די ארוכה. לאחר מכן פסקו לפתע הביקורים, דבר שבישר רעות. שלחנו אל הגטו קתולי אחד אשר הביא לנו את בשורת איוב כי המחבוא התגלה. הגרמנים גילו את המחבוא לאחר חיפושים מדוקדקים מבית לבית. הורי הרעילו את עצמם ואילו את שאר האנשים שהיו במחבוא, הוציאו והובילו לבית המשפט וירו בהם מאוחר יותר.

מיותר לכתוב ולתאר את הצער והכאב ששכנו בליבי הדואב. נדמה היה לי כי הקיץ הקץ על עולמי והטרגדיה לגבי הסתיימה. אולם לא כך היה. לצערי הגורל הכתיב לי עוד ועוד סבל על מנת ללחום את המלחמה האין סופית הזו - המלחמה לחיים. כמו שכבר כתבתי לא הייתה לי הזכות לשהות במחנה. שאלתי את הארים שבאו אל מחנה אם יעזרו לי ויסתירו אותי אף על פי שידעתי שלא אקבל תשובה חיובית לשאלות אלו. אבל כמו שאומרים "הטובע נאחז גם בתער", כך הייתי גם אני. באחד הימים הופיע במחנה אוקראיני מוכר בעל אחוזה ב-Wreblewic. שמו היה

Malinowski ואיתו סיכמתי שיחביא אותי. סיכמתי איתו גם את תנאי התשלום. הייתי אמורה לשלם לו 40,000 זלוטים במשך חצי שנה, כלומר עד ינואר 1944. ההסכם שלנו כלל אספקת מזון ואחזקה של שני אנשים, אותי ואת אחותי. הוא לא רצה לקחת אותנו אליו הביתה בעצמו, מטעמי זהירות, ולכן סיכמנו על מקום מפגש בשעה 11 בלילה שבו היה אמור להמתין לנו. בשעה 9 וחצי היגיעה אל המחנה עגלה שהזמנתי. ליבי דפק כמו פטיש. השדה סביב היה חשוך ועל כל צעד ושעל המתינה סכנה מסוג אחר. לא היה לי אז מה להפסיד והיה לי רק חבל על אחותי הקטנה. בעוד העגלה ממתינה, עברה במוחי כברק מחשבה אחת ויחידה כי אסע לבדי וכך במידה ויקרה משהו אסכן רק את עצמי ובמידה והכל יפעל כשורה ואגיע בשלום אחזור על אותו תהליך עם אחותי. חששותי לא אכזבו גם הפעם.

עזבתי את המחנה ללא סרט על זרועי מצפה בכל רגע למוות מכדורי המרצחים. עליתי על העגלה ונסעתי לכיוון תחנת הרכבת הגדולה. בהגיענו לסיבוב, מעט לפני התחנה, ממנה הייתי אמורה להתקדם רגלית למקום הפגישה המיועד, הקיפו אותי מכל הצדדים סוכני חרש וכן שוטר אוקראיני בשם Miedrycki. האירו לי לתוך העיניים עם פנסי כיס ודרשו ממני נירות מזהים. התברר כי עקבו אחרי מהרגע שעזבתי את המחנה מאחר וראו כנראה את העגלה שהמתינה בפתח המחנה. באותם הימים כל דבר היה תחת מעקב חמור ביותר, כך שגם העגלה היתה תחת מעקב וכך נפלתי בפח. הם עקבו אחרי במחשבה כי יצליחו להגיע למקום בו אני אמורה להסתתר. הם איבדו כנראה מסבלנותם כי הדרך היתה ארוכה והשעה הייתה מאוחרת. ירדתי מהעגלה והלכתי איתם אל מקום לא נודע. לא ידעתי אבל חששתי כי אני הולכת לקראת סופי. שמחתי רק כי לא לקחתי איתי את אחותי הקטנה ולה יש סיכוי להנצל.

כמו בקלידוסקופ חלפו לנגד עיני אלפי תמונות טרגיות שראיתי בזמן האחרון. מחשבה נוספת חלפה במוחי, לקחת סיכון כי ממילא אין לי מה להפסיד. החלטתי לנסות ולפתות את אחד ה"ציידים" כי יתנו לי ללכת לדרכי תמורת כופר כסף. ה"צייד" פרץ בצחוק שהקפיא את הדם בעורקי. הוא החל ללגלג עלי ואמר כי

לוקחים אותי למטה הגסטפו ושם לא רק אדבר אלה אומר כמו כנרית ואספר להם כל מה שאני יודעת, לאן רציתי ללכת, אצל מי רציתי להתחבא והיכן התחבאתי עד כה.

לאחר דברים אלו כבר לא היה לי כבר איכפת מכלום והחלטתי להיות קשוחה ולא לענות על שום שאלה גם אם יענו אותי בצורה הקשה ביותר. את מה שהחלטתי אמרתי להם בנימה שלא משתמעת לשתי פנים. למרות הכל התחלתי להסביר להם, עם הרבה תעוזה ובדם קר, שלא יזכו ממני לשום רווח וכן לא יקבלו מהגסטפו הצטינות או גמול על כי ארבעה שוטרים יביאו איתם אישה יהודיה אחת. הטיעון הזה פעל ונשא פרי. הם החלו להסתכל אחד על השני תוך כדי שיקול שאולי עדיף להם לשחרר אותי ולחלק ביניהם את הכופר במקום שילגלו עליהם על ה"שלל" שהביאו למטה הגסטפו. ראיתי כי "הברזל חם" והם היגיעו כנראה למסקנה שלה ציפיתי ולכן הצעתי להם שוב את הצעתי והנס התרחש.

הם דרשו ממני 10,000 זלוטים. מנסיוני הכרתי כבר את כל התחבולות המלוכלכות שלהם. הם נהגו קודם לקחת את הכסף והתכשיטים מהקורבנות ואחרי כן היו מוסרים אותם לידי הגסטפו. הסברתי להם כי אין לי כסף איתי ואם הם יקחו אותי למחנה בו נמצא אחי הם יקבלו כל סכום שיבקשו. הם האמינו לי. הם ליוו אותי למחנה בחושבם על הכופר הגבוה שידרשו. בהתקרבונו לפתח המחנה הצלחתי לשכנע אחד מהם להכנס אל המחנה ולקרוא לאחי ולדרוש ממנו לשלם לו 10,000 זלוטים ואז ישחררו אותי ואם לא הם יקחו אותי חזרה איתם. אחי היכיר את החבורה ואת צורת האיומים שלהם. אחי צבט לי וסימן לי כי אתכוון לברוח ובינתים נכנס איתם למשא ומתן על גובה הכופר. הוא נתן להם 2000 זלוטים. על מנת שישחררו אותי והוא הבטיח שיכנס מיד להביא להם את שארית הכסף. הם לא הסכימו אבל אני ניצלתי את ההזדמנות וחמקתי במהירות אל המחנה. אחי נשאר איתם בידיעה שלא היה עליו איום מצידם, מאחר ועבד במחנה באופן רשמי ולא היתה להם שום חזקה עליו. עצם העובדה כי לא לקחו אותי לגסטפו ותחת זאת ניסו לקבל שוחד תמורת שחרורי יכל לגרום כי הם בעצמם יענשו באופן החמור ביותר. בפחדם לסכן את עורם לקחו את 2000 הזלוטים והסתלקו.

שוב שיחק לי מזלי שנפל עלי משמים והייתי בטוחה כי את הגיהנום הזה אעבור. בטחוני נבע מהעובדה כי יכלתי לשרוד ולהתמודד עם מצבים אלו ולהנצל ממוות ביער Branica, ואני אחת לאלף שדבר כזה קורה לה ונותרת בחיים. אני עצמי לא ראיתי במקרה זה שום נס או תקוה לעתיד מאחר והחיים לא חייכו אלי ושוב עמדתי חסרת ישע ללא מקום להסתתר ולשרוד. שוב ישבתי במחנה, ללא רשות, וסיכנתי את המנהלים שלו. לאחר יומים של יאוש חייד אלי שוב הגורל באופן אירוני. הגיע אלינו בעל בית עם מכתב מאחי הגדול בו הוא מוסר לנו כי הוא מסתתר אצלו. הוא הסתובב במחנה ושאל היכן אנחנו ומה אנו עושים. שמחתי מאוד על המכתב כמקור תקווה יחיד. עניתי לאחי וספרתי לו מה קורה איתנו ועל האסונות האחרונים שפקדו אותנו וכי כולנו במחנה והאם הוא יכול לארגן לנו מקום בבונקר בו הוא מסתתר. ניצוץ תקווה קלוש זה לא הכזיב וכעבור יומים הגיע מכתב תשובה מאחי. במכתב נאמר כי אומנם בבונקר אין מקום ומנהל הבונקר, אם אפשר היה לכנותו כך, לא מוכן לקבל יותר אנשים חדשים אולם הוא ישתדל עבורנו אצל בעל הבית האוקראיני לשכנעו להסתיר את אחותי ואותי. אחי לא הגיע להסכמה עם מנהל הבונקר. שמו של אותו המנהל היה J. Mayer, שהיה לפני המלחמה מוכר בחנות אצל Landesman. על אדם זה אין מה להרחיב את הדיבור אבל אי אפשר שלא להזכירו מאחר והיה מבוני הבונקר ועשה להצלחת חיינו.

יצאנו ביום ה-22/6/1943 עם בעל הבית אל ביתו בו היה ממוקם הבונקר. הוא הכניס אותנו דרך הכניסה הסודית לבונקר.

נדחקנו לבונקר שנבנה אף הוא ע"י Al Capone. אורכו של הבונקר היה 8 מ', רוחבו 4 מ' וגובהו 2 מ'. מצידו האחד היו מיטות ועליהם אנשים חוורים שללא אור

השמש נראו כמו חולים. מראם הרשים אותי לרעה. במבט ראשון נראה לי כי לא ניתן להחזיק פה מעמד זמן רב מאחר ותנאי החיים לא היו נורמלים. האוויר לבונקר סופק דרך בית השימוש והמים לשימושם של האנשים באו ממכל שאגר מי גשמים בלבד, כך שהמים היו מצוים בשפע רק באותם הימים בהם ירד גשם או שהשלג נמס. במקום היה תנור מטבח בנוי וכן תנור אפיה. התנאים ההיגיינים היו ירודים. בית השימוש היה נקי רק כאשר היו הרבה מים במיכל. רק אז אפשר היה לשטוף את האסלה והאוויר הצח הגיע אלינו. לאנשים היו כינים גדולות מאחר והרחצה צרכה מים רבים ואלו נמצאו במשורה. בבונקר היה פתח לארובה, ששמשה את התנור המטבח של בעלי הבית. לארובה זו הייתה משמעות מיוחדת מאחר ושמשה כמכשיר קשר בינינו ובין בעל הבית באמצעות סימנים מוסכמים להתקשרות. לדוגמה:

- א. צלצול אחד - סימן לסכנה. מצב שבו היה צריך לשבת בשקט מוחלט וכמעט אסור היה לנו לנשום חזק אבל לצערי לא תמיד ההוראה הזו בבוזעה במלואה.
- ב. שני צלצולים - ציינו שבעל או בעלת הבית רצו לדבר איתנו. בדירה למעלה, בתוך אחד החדרים, בתוך התנור היה פתח דרכו בעלי הבית דברו איתנו ואנו ענינו להם מתוך הבונקר. דרך פתח זה בעלי הבית ספקו לנו את החדשות השונות.
- ג. שלושה צלצולים - ציינו כי אנו יכולים להבעיר אש בתנור ולבשל כי אז גם בעלת הבית בשלה עבודה.

לכל הפרטים הללו ועד לפרטים הקטנים ביותר דאג Al Capone והכניס אותם כנוהל בבונקרים אותם בנה, כמו גם אצלנו. בבונקר היה לנו חשמל שהינו יתרון גדול מאוד מתחת לאדמה. היה בידינו גם מקלט רדיו שהינו אמצעי לקשר יחיד עם העולם החיצון. נראה כי את המצאת הרדיו לא העריך איש כמונו, הקבורים חיים מתחת לאדמה. בעזרת המצאה גאונית ופלאית זו אנו ידענו מה קורה בעולם הרחב וחשוב יותר, העולם ידע והיה מודע לאסון שפקד אותנו, היהודים, ומסר לנו מילות עידוד רבות שכל כך היו נחוצות לנו בכדי להמשיך במאבקנו לחיים. אנו האזנו מספר פעמים ביום לתוכניות בעולם, שמענו נאומים של מנהיגי העולם וכן תחנות מוסוות אשר סיפרו את האמת הערומה על האסון שפקד את יהדות אירופה. היתה לנו בבונקר מפת קיר גדולה של אוקראינה אשר עזרה לנו להתמצא ולעקוב אחר ההצלחות המעודדות של הצבא האדום בחזית שהלכה והתקרבה אלינו, למערב. הם התקדמו בקצב של 20 עד 30 ק"מ ליום. התקדמות של הצבא, שדווחה ברדיו, נמדדה על ידנו על המפה בעזרת רשת הקאורדינטות ביחס לערי הסביבה. אנו חישבנו את קו החזית המתקרב לסביבה שלנו ביחס לערים Lwow - Stryj - Drohobycz. הלב שלנו התמלא שוב בתקווה עם כל התקדמות שדווחה. שמענו גם את דבריהם של בני עמנו היהודים, שנמצאו מחוץ לגבולות הכיבוש הגרמני ושעודדו אותנו. הם היו איתנו בכאבנו הגדול על אובדן היקרים לנו שמתו מוות נוראי מידי המרצחים הנאצים. הם ידעו על הרציחות המוניות ועל תאי הגזים, על הקרונות החתומים הנוסעים למחנות ההשמדה ועל קברי האחים הגדולים שאותם ניתן היה לראות על כל צעד ושעל בשטחים הכבושים. הם דווחו גם כי בזמן האחרון הנאצים בטוחים פחות ופחות בנצחונם ובכדי למחוק את עיקבות פשעם הגדול, עליו יצטרכו לתת את הדין, הם פותחים עכשיו את קברי האחים ושורפים את הגופות.

אנו חיינו בתקווה כי נעבור את הזמנים הקשים והנוראים הללו, שאין כדוגמתם בדברי ימי העולם וקוונו שהצדק לא ימחל לאלו שעוללו לנו את הפשע הנורא הזה. בדווחים הבטיחו שיום הנקמה והפרעון הולך וקרב. הם הסבירו שהתקופה שאנו נמצאים תחת הכיבוש הנאצי אינה אלה חזרה לברבריות וקורבנות המלחמה הזו הם הקורבנות הגדולים ביותר שהוקרבו אי פעם על מזבח המלחמות בכל הזמנים. לצערנו ידענו כי לא רק החזית גבתה קורבנות אלא גם המוני אזרחים חפים מפשע שהושמדו באקציות המוניות היוו חלק גדול מקורבנות אלו.

את החיים בבונקר ניתן לחלק לתקופות שכל אחת מהן קשורה בעונות השנה ותופעות טבע השונות שגרמו לנו לעינויים קשים שלא ניתנים לתאור. ארבעת חודשי הקיץ שהחל ביוני ונמשכו עד ספטמבר שנת 1943, הכו אותנו בגלי חום ובמחנק נוראי. החום שאב מגופנו הרטוב את שארית נוזלי החיים בצורה של פלגי זיעה. המזון הדל שלא כלל ירקות, פירות ושומן הביא אותנו לידי התיבשות יום יומית. הימים החמים הביאו בעקבותיהם לילות מחנק אותם העברנו, בסבל שלא יתואר, ללא שינה. לישון ניתן היה רק לקראת הבוקר כאשר אויר קריר יותר חדר מכיוון בית השימוש וקרר את הבונקר. האסון הגדול ביותר היה המחסור במים בתקופת היובש. אין צורך לתאר מה היא משמעות של חוסר מים בסביבה לוחטת כזו ומהי הרגשת הצמאון למים. העונג האמיתי במקום זה היתה גיגית עם מים אשר קררה את הגוף הלוחט והמזיע. לתענוג מסוג זה זכינו רק בימי הגשם. בזמנים אלו היינו מודים לאלוהים על המתנה הנפלאה אשר העניק לנו והיינו יכולים גם לנשום לרווחה. ציפינו למים כמו נוודים במדבר וכאשר הגיע הגשם במשך כל הלילה ועד ליום המחרת, ללא הפסקה, וללא שובע כבסנו, התרחצנו והשתכשכנו במי הגשמים.

בימים ללא מים המצב בבונקר היה בלתי נסבל מאחר והתנאים ההיגיינים היו ללא נשוא הן בגלל ההזעה וכן בגלל הלכלוך והריחות מהשרותים. עד מהרה הופיעו כינים ופשפשים בגדלים מבהילים ממש. בימים אלו דלינו בגנבה, מתוך מיכלי מים ריקים כמעט, שאריות של נוזל צהוב שהיה מיועד בימים קשים אלו לצורכי בישול בלבד. על רחצה לא היה מה לדבר. אנשים חלשים התעלפו לעיתים תכופות ואף התיבשו מחוסר מים לשתייה.

בימים קשים אלו עשו הגברים בבונקר מין מנוף גדול בעזרתו הינו מרימים את מכסה הבונקר אל המרתף, ובידיעה שאין מה להפסיד וללא ידיעתו של בעל הבית היינו עולים למרתף לשאוף אויר צח. נשמנו במלוא ריאותנו את הנקטר עד כמה שרק יכולנו ושתינו מהמים הקרים והטריים מהברזים במטבח. לא יכולנו להסתובב יותר מדי במרתף, אבל בעת שהותנו בו יכלנו להציץ דרך הסדקים, כמו אסירים, ולראות את החיים היפים המתנהלים בחוץ שהיציאה אליהם היתה כרוכה בעונש מוות.

החשש שיבואו לבקר את בעלי הבית ואחד המבקרים ישמע רעש או אפילו רחש קל ביותר גרם לנו לברוח, כמו עכברים, לתוך הבונקר שפתחו היה מיד מכוסה בשכבת אדמה. צליל הגפת המכסה מעל פתח הבונקר דמה לקול הגפת אבן הגולל או סגירת ארון מתים שאחריו נשמע רעש של כיסוי פתח הבונקר באדמה, לשם הסוואתו. ברגע זה חיינו שוב נראו כחסרי תקווה. כל אחד מאיתנו היה רוצה לדעת כמה זמן עוד נותר להתענות כאן ואולי העולם הנפלא שראינו שם בחוץ לא נועד כלל בשבילנו ואין עבור מה לסבול ולהתענות. כל אחד מאיתנו היה שמח לוותר על החיים הקשים מתחת האדמה בתנאים בלתי נסבלים. בנוסף קימים היו הפחד והחרדה שמלאו אותנו בבונקר בכל פעם שבעלי הבית היו מצלצלים בפעמון. היו סיבות שונות לצלצול האזהרה ואנו לעולם לא ידענו את הסיבה האמיתית. לפעמים באו לביקור בני משפחה, לפעמים נערכו חיפושים אחרי יהודים מסתתרים ולפעמים בעלי הבית צלצלו ללא סיבה כדי להפחיד אותנו. כל פעם מחדש ליבנו מת בקרבנו מפחד וחרדה.

החיים המשותפים היו מורכבים ביותר. בבונקר התקבצו אנשים זרים השונים זה מזה באופיים שאומנם מטרתם הייתה משותפת: לעבור את הגרוע מכל בשלום ולשרוד. חלקם לא הכירו זה את זה לפני המלחמה וגם הרקע הכלכלי והתרבותי היה שונה. מכורח הנסיבות קובצו כולם ביחד לתוך חלל אחד שבו נאלצו לשתף פעולה ולחיות יחד. אין פלא איפה שנתגלו תופעות של קנאה, שנאה ומרידות. האופי השונה: טובים וסבלניים מול רעים ואכזריים, גרמו למריטת עצבים, להשמעת מילים גסות והערות בלתי מוסריות שהעליבו, לפעמים בצורה בלתי

אנושית, ואף הסתימו באיומים ובמכות. במקרים רבים היה מנהל הבונקר מרים יד על אנשים מאחר והיה היצור הבלתי אנושי ביותר בינינו. קשה להבין את השנאה ששררה בין אנשים על אף המטרה המשותפת לכולם והיא הצלת חייהם העלובים. החיים בבונקר היו בית ספר מעולה מכל הבחינות. היו בבונקר אנשים בעלי רקע תרבותי וכלכלי שונה שהתאמתו זה עם זה במטרה להוכיח מי מהם משתייך למעמד המיוחס יותר, המעמד האריסטוקרטי, ממנו לטענתם בא כל אחד מהם או אליו היה רוצה להשתייך. כל אדם התרברב במוצאו המיוחס, תאר מי היו בני משפחתו, באלו חדרים יפים התגורר לפני המלחמה ובאלו חנויות היה קונה את בגדיו ב-Lwow וכמובן אם מי לא חשב כלל להתראות.

פתק נוסף שנמצא בין דפי היומן של אימי ונכתב בהסתר כדי שאחדים מיושבי
הבונקר לא יראוהו

מתחילת השהות בבונקר התנהלו בו החיים המשותפים כחיים בקומונה, כולם
חלקו בכל. מאז שהגיעו בני משפחת Badian חל שינוי גדול. היה להם כסף ממקור
הידוע לכולנו והוא דמי הכופר שהיה גובה Moniek Badian בהיותו שוטר
במשטרה היהודית. גורלו הסופי היה כגורל כל השוטרים היהודים שנורו בבית
הקברות. המהנדס Bakenroth, אשר מסתובב חופשי בחוץ, טפל במשפחה זו. הוא
גם ספק לקולקטיב את מצרכי המזון. אולם הייתי משוכנעת, לצערי, כי הוא אינו
יודע מה גורלם של מצרכי המזון. הקולקטיב שלנו קבל מעט מאוד מאחר והטבחית
Rosa Bergwerk לוקחת לעצמה את הכל ומסבירה לנו כי אדון מהנדס קונה הכל
רק עבורם. הזכרתי כבר שמאז הגעתם השתנה המצב ובבונקר שוררת דמורליזציה
גדולה. הקולקטיב אינו מתפקד כראוי. לאחר דין ודברים הם החלו לשלם
לקולקטיב את חלקם כך שגם אני נהניית בסופו של דבר. מאוחר יותר לא היה כבר
לקולקטיב משמעות מאחר והם הכניסו לבונקר את מנהג הבישול הפרטי וכך
התנתקו מהשאר.